

Gunnar Olofsson

Arbetararistokrati och reformism

3 artiklar ur tidskriften Arkiv

Innehåll

Teorier om arbetararistokrati och reformism hos Engels och Lenin.....	1
Den kommunistiska traditionen efter Lenin.....	22
Från Komintern till socialhistorien	36

Teorier om arbetararistokrati och reformism hos Engels och Lenin

[Ur *Arkiv* 6]

Inledning

”Arbetararistokrati” är en term som vi ofta möter i den marxistiska och i den kommunistiska diskussionen av socialdemokratien, av reformism och revisionism.

Vilken plats upptar den? Dess syfte är att ge en materialistiskt baserad förklaring till arbetarklassens (eller dess klassorganisationers) icke-revolutionära politik och ideologi. Man vill förklara att en del (och ofta: majoriteten) av arbetarklassen accepterar och stöder en politik som bejakar kapitalismen och att den präglas av en borgerlig ideologi. Arbetarklassen antas vara skiktad, och dess ”övre skikt”, den bättre ställda och delvis privilegierade delen, har en uttalad benägenhet för icke-revolutionär ideologi och politik. Denna sammankoppling av arbetarklassens övre skikt och en reformistisk/revisionistisk ideologi är begreppets kärna, såsom det används i modern marxistiskt inspirerad historieskrivning. Tesen kan förfinas genom att man för klassorganisationen (t. ex. den fackliga) som instrument för aristokratins dominans över andra delar av arbetarklassen. Det är vad t. ex. Seppo Hentilä gör i sin artikel i *Arkiv* nr 5.¹ Grundvalen för arbetararistokratins egen ideologi och politik förblir dock densamma.

Hentilä gör en fruktbar och stimulerande användning av *vissa element* i den leninistiska tesen om arbetararistokratin. Mera precist kan man säga att Hentilä tar fasta på de *empiriska konsekvenserna* av den skiktningens process som till sitt synliga resultat får en uppdelning av arbetarklassen efter lönenivåer, yrkesskicklighet etc. Man kan också uttrycka det så att denna sorts användning av termen sliter loss den från det sammanhang vari den fungerat hos Lenin, vilket gör dess begreppsliga ställning osäker. Rent omedelbart är också parallellerna med sociologins skiktningens resonemang påfallande.²

Avsikten med denna artikel är att tämligen noggrant gå igenom det *underlag* som finns för tesen om arbetararistokratin som reformismens/revisionismens huvudförklaring hos Engels och, främst, hos Lenin. Jag skall också försöka visa hur denna förklaring hos Lenin ingår i en

¹ Seppo Hentilä, ”Orsaker till reformismens genombrott i svensk socialdemokratin”, *Arkiv* nr 5, ss. 3-20.

² Se t. ex. John Goldthorpe m. fl., *The Affluent Worker in the Class Structure* (Cambridge, 1969), och Gavin McKenzie, *The Aristocracy of Labour* (Cambridge, 1973). Dessa sociologer finner utgångspunkt och ankarfäste i tesen om arbetararistokratin, och ser den som föregångare till resonemangen om ”arbetaren i överflödssamhället”, och den ”integrerade arbetarklassen”.

mera omfattande och mera utvecklade teoretiska apparater. I denna artikel skall jag inte alls gå in på tesens empiriska konsekvenser och ej heller utveckla det teoretiska perspektiv som ser arbetararistokratin som en framträdelseform för den kapitalistiska reproduktionsprocessens inre dynamik, som möjliggör en sammanfogning av klass- och skiktningens resonemang på en materialistisk grundval. Jag kommer att argumentera så här:

- (1) Engels utvecklar under tiden 1855-1895 vissa idéer om den engelska arbetarklassens skiktning i yrkeskunniga och icke yrkeskunniga arbetare. De yrkeskunniga arbetarna, som samtidigt är fackligt organiserade, präglas kraftigt av den förhärskande ideologin. Dessa observationer är vanliga i 1800-talets England.
- (2) Engels noterar också den engelska industrins världsmarknadsmonopol. Detta skapar monopolprofiter, vilket i sin tur mildrar den engelska arbetarklassens levnadsvillkor, vilket får till följd att den blir oemottaglig för socialismens idéer.
- (3) Lenin fastslår ett *orsakssammanhang* mellan dessa teser: de imperialistiska superprofiterna skapar (grundvalen för) en skiktning i arbetarklassen. Reformismen (vad gäller England) och revisionismen (vad gäller Europa 1914) är ett förmedlat resultat av imperialismen.
- (4) Lenin utvecklar emellertid även andra teorier som förklaring till (delar av) arbetarklassens icke-revolutionära hållning, till skillnaden mellan arbetarklassen i olika länder. Det är teser om
  - förhållandet mellan arbetarklassen och andra grupper/skikt/klasser i samhället; särskilt småborgerlighetens roll framhävs
  - förhållandet mellan arbetarklassens skilda organisationer, mellan dessa och statsmakten
  - det politiska systemets karaktär
- (5) Tesen om arbetararistokratin är en utsträckning i tid och rum av en förklaring av det saknade genombrottet för socialismen i den engelska arbetarrörelsen (dvs reformismens obrutna herravälde) till att gälla också tillbakabildningen från en revolutionär till en revisionistisk position (inte minst med avseende på den tyska arbetarrörelsen).

I den senare marxistiska traditionen kvarstår, som den ”leninistiska” teorin om reformism, i huvudsak bara tesen om arbetararistokratin. Då är teorin antingen frikopplad från Lenins imperialism-teori och empiriskt väl utarbetad eller är den en ren ”ortodox” repetition av Lenins teser men utan skytt av empiri.³ Det är mot denna bakgrund som den nedanstående genomgången bör ses. I en kommande text skall jag försöka fördjupa framställningen genom att behandla andra ansatser till förklaring av den tyska socialdemokratins utveckling 1890-1914, se hur Lenins arv förvaltades i Komintern och av senare författare, och också ge en sammanfattning av de mekanismer inom den kapitalistiska reproduktionsprocessen som skapar politiska skiljelinjer inom arbetarklassen.

Arbetararistokratin i 1800-talets engelska föreställningsvärld

”Arbetararistokrati” är inget begrepp som har producerats som ett led i utvecklingen av den historiska materialismen. Det var en tämligen allmänt accepterad form för beskrivning av de engelska arbetarnas villkor under 1800-talet, och skillnaderna mellan olika grupper av dem. Det var vanligt att i sociala skildringar av de ”arbetande klassernas läge” tala om ”två klasser”

³ Exempel på den förstnämnda ansatsen är E. J. Hobsbawms klassiska analys av 1800-talets engelska arbetararistokrati i *Labouring Men* (London, 1964), kap. 15; exempel på den andra är *Ideologie des Sozialdemokratismus heute* (Frankfurt, 1972), kap. 11 och 14. Arbetet är skrivet av ett ryskt författarkollektiv.

bland arbetarna, deras övre och undre del, de bättre ställda och de sämre ställda, de respektabla och de föraktliga, de organiserade och de oorganiserade. Vi kan spåra det hos författare med olika politisk och vetenskaplig inriktning.⁴ Vi kan här exemplifiera med Henry Mayhew, med ett citat från hans väldiga arbete *London Labour and the London Poor* från 1861-62:

Möbelsnickarna, liksom alla andra grupper av yrkesarbetare, består socialt och ekonomiskt av två distinkta klasser, de organiserade och de oorganiserade. I den politiska ekonomins språkbruk går skillnaden mellan dem vars lön regleras av traditionen och sedvanan och dem vars lön regleras av konkurrensen. Den förra klassen räknar bland möbelsnickarna mellan sex och sju hundra, den senare mellan fyra och fem tusen. Som en allmän regel kan jag säga att de organiserade i varje yrke består av ungefär en tiondel av samtliga. /.../

Övergången från en klass till den andra är emellertid i de flesta fall mycket nedslående. Skillnaden mellan en skraddare i West End som arbetar i bättre verkstäder till goda priser och den fattige sate som sliter för svältlön i usla verkstäder och konfektionsindustri i East End har jag redan framhållit.⁵

Övergången från hantverkaren till arbetaren är märklig i många avseenden. Passerar man från den yrkesskicklige arbetaren i West End till den oskolade grovarbetaren i Londons östra delar är den moraliska och intellektuella förändringen så stor att det tycks som om vi vore i ett nytt land, och hos en annan ras.⁶

Dessa observationer och utsagor var inte hjärnspöken. Vi har under 1800-talet en mycket kraftig skiktning inom de arbetande klasserna i England, vilket empiriskt klart påvisats av Hobsbawm.⁷ Skiljelinjen gick också i stor utsträckning där de samtida observationerna velat förlägga den, dvs mellan yrkesarbetare och grovarbetare och mellan organiserade och oorganiserade. Yrkesarbetarna sammanfaller särskilt i början med hantverkarna. Som *förklaring* till löneskillnaderna pekar man, som t. ex. Mayhew, på lönesättningens form. Å ena sidan har vi de som kan åberopa yrkets traditioner och de lokala sedvanebestämda priserna (hantverkarna), å andra sidan de vars lön bestäms av förhållandet mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft (grovarbetare, hantlangare, oskolade industriarbetare).

Engels' syn på arbetarklassen i England: industrimonopol, arbetararistokrati och borgerliga idéer

Marx & Engels kommenterar ofta den engelska politiken, inte minst arbetarrörelsen.⁸ Engels' första större arbete behandlade den "arbetande klassens läge i England". Deras kommentarer och analyser spänner över perioden från Chartist-rörelsens uppsving och kulmination vid 1840-talets mitt till genombrottet för den "nya fackföreningsrörelsen" på 1890-talet. Synpunkter på den engelska utvecklingen är rikt förekommande i deras brevväxling.⁹

Vari bestod Engels' problem med avseende på den engelska arbetarrörelsen? Jo, i detta England, den mest kapitalistiskt präglade av nationer, med den kvantitativt mest omfattande

⁴ Jmf här: E. J. Hobsbawm, a. a., kap. 15, t. ex. not 7 för hänvisning till 1800-talsarbeten; E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York u. å.), kap. 8, särskilt ss. 237 ff; Zygmunt Baumann, *Between Class and Elite* (Manchester, 1972), ss. 63-78.

⁵ Henry Mayhew, *London Labour and the London Poor* (New York, 1968), vol. III, s. 221.

⁶ *Ibid.*, s. 233.

⁷ Se ovan anført arbete av Hobsbawm.

⁸ För ett urval se t. ex. Marx-Engels, *On Britain* (Moskva, 1962).

⁹ Ett problem är här hur man skall värdera utsagor i brev av mera privat karaktär jämfört med artiklar, böcker etc. Då mycket av argumentationen i det följande kommer att bygga på brevtalanden kan det vara lämpligt att här påpeka att det finns inga motsägelser mellan vad som sägs i brev och i artiklar utan tvärtom finns det klara paralleller. Vidare är det just breven som sedan kommit till flitig användning av Lenin och andra för tesen om arbetararistokratin.

arbetarklassen, kom denna klass under Engels' levnad aldrig att få ett självständigt politiskt uttryck. Den var djupt insjunken i borgerlig ideologi och accepterade de traditionella partiernas ledning av det politiska livet. Dvs det var fallet under århundradets senare hälft. Kontrasten med de folkliga massrörelserna under 1820, 30- och 40-talen var slående. Hur skulle man förstå denna utveckling? Det var detta s. a. s. ”onormala” förhållande som reste den fråga som Engels besvarade med: industrimonopol, arbetararistokrati och borgerliga idéer.

Jag skall ta min utgångspunkt i en artikel från 1885, där Engels sammanfattar sina resonemang om utvecklingen i arbetarklassens läge sedan 1845.¹⁰ Engels konstaterar att det elände som han så målande skildrat i sitt arbete från 1845 inte längre finns för handen, åtminstone inte i samma form. Industrierbetarklassens levnadsnivå tycks ha höjts. Tillfälliga förbättringar har skett för alla arbetare, t. o. m. för den stora massan av dem, men olika mekanismer är i spel för att driva ner levnadsnivån till den gängse.¹¹

En faktisk höjning, i absolut mening, har bara tillkommit två grupper av arbetarklassen. För det första menar Engels att det gäller för *fabrikarbetarna*. Orsaken till detta menar Engels är lagstiftningen om normalarbetsdagen, som stärkt denna grupps situation, dvs denna förbättring är en effekt av statens, den politiska instansens ingrepp.¹²

Den andra grupp som under perioden erövat ett absolut förbättrat läge är de arbetare som omfattas av *fackföreningar*. Denna grupp, som kan exemplifieras med t. ex. en yrkesgrupp som timmermännen utgör nämligen

... en aristokrati i arbetarklassen; de har förmått tilltvinga sig en förhållandevis angenäm situation och detta läge accepterar de som slutgiltigt . . . de är faktiskt mycket snälla och tillmötesgående personer för kloka kapitalister i synnerhet och för kapitalistklassen i allmänhet.¹³

Denna grupp utgör enligt Engels ”. . . bara en liten privilegierad, skyddad minoritet.”¹⁴ Orsaken till denna grupps förbättrade position får rimligen hänföras dels till effekten av fackorganiseringen som sådan, även om Engels inte här uttryckligen anför den, och dels till den branschmässiga situationen. Fackföreningarna organiserar ju de branscher, menar Engels, ”... i vilka de *vuxna människors* arbete är det enda användbara eller är det förhärskande. Här har inte konkurrensen från vare sig kvinno- och barnarbetet, eller maskinerna varit i stånd att bryta ner den organiserade styrkan.”¹⁵

Vi kan här notera att Engels använt ett förklaringsystem som inrymmer branschmässiga olikheter (arbetsprocessens tekniskt-organisatoriska utformning), organisationsmässiga förhållanden och statliga ingrepp som skiktningförklaring. Detta är mekanismer som kan antas vara gällande i varje land dominerat av en kapitalistisk produktion.

¹⁰ Artikeln ”England 1845 und 1885” i Marx-Engels *Werke* (Berlin, 1956-70), vol. 21: 191-97. Härefter kommer förkortningen MEW att användas. Denna artikel återupprepas ordagrant vid flera tillfällen, bl. a. som del av förord eller efterskrift till nyttgåvor av *Die Lage der arbeitenden Klasse im England* mellan 1887-92.

¹¹ Jmf MEW 21:194. Engels pekar där på följande mekanismer som medverkar till att driva arbetarklassens levnadsnivå nedåt igen

— tillflödet från den icke sysselsatta delen av befolkningen

— det fortsatta förträngandet av arbetare genom införandet av nya maskiner

— invandring till städerna av lantarbetare.

¹² MEW 21:194; jmf här även Marx' diskussion om normalarbetsdagens införande i *Kapitalet*, I (Staffanstorps, 1969), ss. 239 ff.

¹³ MEW 21:194.

¹⁴ MEW 21:196.

¹⁵ MEW 21:194.

Englands monopolsituation

Men Engels vill föra sitt resonemang längre och söka en förklaring till Englands specificitet. Denna finner han så i det faktum att Englands industri under större delen av 1800-talet utövade ett faktiskt världsmonopol. Detta monopol möjliggör i sin tur en privilegierad ställning för den engelska arbetarklassen. Vid flera tillfällen menar Engels *uttryckligen* att så är fallet. Denna privilegierade ställning för arbetarklassen anges som orsak till socialismens förvinande:

Så länge som Englands industriella monopol varade har den engelska arbetarklassen till en viss grad tagit del av fördelarna av detta monopol ... det är orsaken till varför det i England inte finns någon socialism sedan owenismens utdöende.¹⁶

Ni frågar mig vad de engelska arbetarna tycker om kolonialpolitiken. Jo, precis detsamma som de över huvud tänker om politiken: detsamma som borgarna tycker. Det finns ju inget arbetarparti här, det finns bara konservativa och liberaler-radikaler, och arbetarna lever flott på grund av Englands världsmarknads- och kolonialmonopol.¹⁷

Och en verkligt allmän arbetarrörelse kommer här endast till stånd – om vi bortser från det oväntade – när det blir kännbart för arbetarna att Englands världsmonopol brutits. Deltagandet i behärskandet av världsmarknaden var och är den ekonomiska grundvalen för den engelska arbetarens politiska obetydlighet.¹⁸

Att ha dragit fördel av monopolsituationen – det måste betyda att få del av monopolprofiten. Har delar av arbetarklassen det ”bättre ställt”, blir den inte revolutionär – det förefaller vara logiken i Engels position, Denna tolkning understryks om vi ser till en av Engels kommentarer kring krisen 1857-58 och dess effekt på den engelska arbetarklassen: ”Massorna måste genom det långa välståndet ha blivit förbannat slöa”.¹⁹ ”... det långvariga välståndet har demoraliserat proletariatet oerhört”.²⁰

Engels menar, när krisen ett år senare för den här gången är överstånden, att det enda som kan lösgöra arbetarklassen från dess karaktär som borgerligt proletariat är ”... ett par riktigt usla år”.²¹ För att få befolkningen i rörelse måste en längre tids betryck till:

Det ständiga trycket är nödvändigt en längre tid för att göra befolkningen varm. Proletariatet kämpar då bättre och mera samfällt ... ungefär som att en kavalleriattack lyckas bättre om hästarna först får trava 500 steg för att få fienden inom räckhåll.²²

Så länge den existerande produktionsordningen ger arbetarklassen ett visst välstånd – ett välstånd här förstått i absoluta termer – kommer denna inte att resa sig. Det är grunden till den betydelse som Engels tillmäter kriserna och deras politisk-ideologiska effekt. Monopolprofiterna gör det möjligt att ”bädda mjukt” för åtminstone delar av arbetarklassen och försäkra denna en levnadsstandard över det ”normala”.

Sociala förhållanden

Engels pekar också på vissa sociala förhållanden som hämmar och reglerar den engelska arbetarklassens kampställning i förhållande till den engelska borgarklassen. Det är den sociala

¹⁶ MEW 21/197.

¹⁷ MEW 35:357 (brev 12.9.1882).

¹⁸ MEW 36:58 (brev 30.8.1883).

¹⁹ MEW 29:211 (brev 15.11.1857).

²⁰ MEW 29:231 (brev 17.12.1857).

²¹ MEW 29:358 (brev 7.10.1858).

²² MEW 29:211 (15.11.1857).

skiktningen och uppsplittringen i varandra ängsligt bevakande skikt som hämmar slagkraften och splittrar enhetligheten: ”Det mest motbjudande här är den i arbetarna djupt liggande borgerliga respektabiliteten. Socialt är indelningen av samhället i otaliga, oomstritt erkända avsatser, som alla är stolta över sig själva men som också har en medfödd respekt för dem som är 'bättre' och 'högre', så gammal och fast grundad, att alltjämt borgarna har det tämligen lätt att agna kroken”.²³

Vi märker här parallellerna med teorierna om skiktning efter anseende, prestige. Engels vill i detta klagande brev bedöma de ideologiska effekterna av en fint graderad och traditionsmättad statusstege som viktiga.

En grund för denna skiktning är uppdelningen mellan yrkesarbetare och grovarbetare, där särskilt de yrkesutbildade arbetarnas organisationer är bärare av trångsynthet, inskränkthet och borgerlig ideologi.

I ett land med en gammal politisk tradition och en gammal arbetarrörelse finns det alltid en kolossal mängd traditionellt överblivet skräp som man så småningom måste göra sig kvitt. Det är fördomarna hos de yrkeskunnigas organisationer (maskinbyggare, murare, snickare, typografer etc) som måste brytas ner; småaktigheten och avundsjukan i de speciella yrkena, vilken intensifieras i ledarnas tanke och gärning till direkt fiendskap...²⁴

Arbetararistokratin ser andra arbetargrupper över axeln bl. a. för att dessa inte har de ”... ned-ärvda 'respektabla' borgarfördomar som förvirrar huvudet på de bättre ställda 'gamla' fackföreningsmännen”.²⁵ Arbetararistokratin delar således i högre grad den gängse borgerliga ideologin.

Ett viktigt moment i karakteristiken av den engelska arbetarklassens politiska fysiologi är den roll som nationalismen spelar.²⁶ För vår diskussion är det främst resonemangen i samband med arbetarklassens skiktning i etniska grupper som är av intresse. Arbetarklassens klyvnad i etniska grupper, t. ex. irländska och engelska arbetare, är av splittrande karaktär och kan hindra en objektiv sammansmältning av klassens olika beståndsdelar.²⁷ Traditionella idéer (fördomar) kan här åstadkomma en politiskt betydelsefull skiktning. Det gäller också mera allmänt förhållandet mellan inhemska arbetare och invandrade arbetare. I USA menar Engels t. ex. att de inhemska arbetarna i jämförelse med de invandrade får en arbetararistokratisk position.²⁸ Där vill Engels se en sammansmältning i vardande, och att de två gruppernas intressen ”... i verkligheten inte är varandra motstridiga, men väl i kraft av sina olika utgångspunkter fjärmade från varandra ...”²⁹

Sammanfattning

Detta är i kort sammandrag de idéer och tankar hos Engels som bildar utgångspunkt och

²³ MEW 37:321 (brev 7.12.1889).

²⁴ MEW 22:278.

²⁵ MEW 37:394 (brev 19.4.1890). Jmf också MEW 37:341 (brev 11.1.1890).

²⁶ Jämför ett besviket utrop om den engelska arbetarklassen i ett brev till Plechanov: ”Dessa engelska arbetare kan verkligen driva en till förtvivlan, med deras känsla av inbillad nationell överlägsenhet, med deras i grunden borgerliga idéer och åsikter, med deras inskränkthet till det 'praktiska' med sina ledare som är starkt smittade av den parlamentariska korruptionen. Men det går trots allt framåt.” MEW 39:248 (brev 21.5.1894).

²⁷ Se t. ex. urvalet *Ireland and the Irish Question* (Moskva, 1971) och främst Marx' brev av 9.4.1870 (MEW 32:665-670).

²⁸ MEW 21:254.

²⁹ MEW 21:342.

grundval för den senare användningen i marxistisk tradition av termen arbetararistokrati. Det kan vara värt att notera att Marx inte synes ha gjort bruk av teorin.³⁰ Vad vi sammanfattningsvis finner hos Engels är

- en tes om den engelska industrins världsmonopol, dennas monopolprofiter – att den engelska arbetarklassen på grund av dessa monopolprofiter blir mera skyddad för kriserna, och att den därigenom blir mera öppen för olika former av borgerlig ideologi
- att den engelska arbetarklassen är skiktad, huvudsakligen i yrkeskunniga och grovarbetare
- att den traditionella borgerliga ideologin, respektabiliteten är mest förankrad hos de yrkeskunniga arbetarna
- att etnisk klyvnad av arbetarklassen kan få likartade politiska konsekvenser som skiktningen yrkeskunniga/grovarbetare.

Detta är resonemang som återkommer i flera sammanhang hos Engels och som bildar grundvalen för Lenins senare teser om arbetararistokratin. Den politiska strukturens effekter finns någon gång antydda men är ej utarbetade, vilket får sin betydelse.

Lenin och förklaringen av reformism/revisionism

Det är Lenin som format en teori om sambandet mellan imperialismen, arbetararistokratin och reformismen av de uppslag och antydningar som finns hos Engels. Det är också Lenin som har kommit att fungera som auktoritet för teorin alltsedan 1920-talet inom den kommunistiska rörelsen och den marxistiska traditionen. Jag vill här försöka redogöra för tesens förutsättningar, dess innehåll och räckvidd, dess sammanhang med andra förklaringar av reformism hos Lenin.

Problemets förutsättningar

I den marxistiska traditionen är det teoretikerna i generationen efter Marx och Engels som tar upp arbetarklassens organisationsformer till analys. Det gäller problem som förhållandet mellan arbetarklassen, dess organisationer och den existerande statsmakten, förhållandet mellan fackföreningsrörelse och parti, socialdemokratins förhållande till andra politiska krafter.

Arbetspartiernas konstituering som särskilda partier/rörelser, med en organisatorisk och ideologisk avskiljning från den radikala liberalismen var det problem som ställdes under 1800-talets sista tredjedel. Det gällde etableringsfasen där frågor som kampen mellan liberaler och socialister inom fackföreningsrörelsen, fackföreningarnas förhållande till politiska partier, frågan om rösträtten etc stod i centrum.

Decenniet kring sekelskiftet präglas av politiska och ideologiska motsättningar i den europeiska arbetarrörelsen. Vi har då striden kring revisionismen (i Eduard Bernsteins variant),

---

³⁰ Termen arbetararistokrati tycks förekomma mycket sällan hos Marx. Det finns inget index för Marx-Engels verk som helhet. Ser man till *Kapitalet* I—III och *Theorien über die Mehrwert* I—III finns på dessa flera tusen sidor bara en enda uttrycklig hänvisning. Det är i *Kapitalets* första bok där Marx i samband med en diskussion om "Krisernas inverkan på den högst avlönade delen av arbetarklassen" vill visa ". . . hur kriserna inverkar t. o. m. på den bäst betalda delen av arbetarklassen, arbetararistokratin". (*Kapitalet*, I, s. 589.) Termen används som synonym, i rent beskrivande mening, och den har ingen teoretisk innebörd. Det finns inte heller hos Marx någon antydning om effekten av den engelska industrins monopolställning på arbetarklassen, såvitt jag kunnat se vid en genomgång av *Kapitalet* I—III och hans bidrag i *On Britain*. Jmf däremot not 23 vad gäller förhållandet mellan den irländska och engelska delen av arbetarklassen. Se också MEW 18:685 för referat av inlägg där Marx framhåller att en arbetarledare är "KSpf".

debatten kring masstrejken som politiskt vapen, striden i ”organisationsfrågan”.³¹

Det var som en följd av den teoretiska och politiskt-taktiska klyvnaden, som tydligast kom till uttryck i den tyska socialdemokratins teori om arbetarrörelsens form och karaktär kunde växa fram. Det var ur den politiska praktiken och polemiken, ur den kamp som fördes inom arbetarrörelsen som en teori om denna klyvnads rot kunde utformas. Det är i denna situation vi finner de första ansatserna till en förklaring om revolutionära resp. reformistiska partiers/ strömningars existensunderlag och uttrycksformer.³²

Det är en säregenhet i den situation i vilken Lenins tänkande formades som bör framhållas. Å ena sidan utvecklades det mot bakgrund av det pågående uppbyggnadsarbetet inom den ryska arbetarrörelsen, som vid sekelskiftet ännu var i sin begynnelse. Många av de problem som arbetarrörelsen i Europa mötte vid sitt genombrott (kampen mot liberalerna, förhållandet mellan parti och fackföreningsrörelse etc) var vid sekelskiftet aktuella i Ryssland. Å andra sidan var Lenin emigrant och intellektuell och följde noggrant utvecklingen i den europeiska arbetarrörelsen, inte minst den tyska. Denna ojämna utveckling bör man ha i minnet när Lenin drar paralleller mellan ryska förhållanden och debatten kring revisionismen i Tyskland. Den debatten utspelades mot bakgrund av utvecklade partier, utbyggda och fungerande fackföreningar, parlamentsrepresentation och anställda funktionärer inom arbetarrörelsen. I Ryssland har vi ett arbetarparti i startgroparna och en mera uttalat repressiv statsmakt. Den materiella grundvalen är en ekonomisk utveckling som ligger decennier efter den gängse västeuropeiska. Lenins reflexioner över arbetarrörelsens utveckling är således baserade på åtminstone två faser i arbetarrörelsens utveckling, i flera olika sammanhang. Denna sammanfogning bör man ha klar för sig för att förstå räckvidden av vissa teser hos honom.

Härtill kommer att Lenin i teoretiska frågor i regel fungerar som polemiker. Hans position och teori mejslas ut i relief till en motståndares. Det får till följd att hans teoriers grundstruktur inte framträder i ”ren” och systematiserad form. Den politiska kampen för en bestämd linje, det i praktiken iverksatta särskiljandet av politiska strömningar och det teoretiska begrundandet av olika linjer löper hos Lenin samman. Den teori vi möter är således en teori i ”praktiskt tillstånd”.³³

Faser och problem

Lenins reflexioner över socialdemokratins väsen och en revolutionär politikens förutsättningar

³¹ För revisionismdebatten jämför Harald Berntsens inledning till Eduard Bernstein, *Socialismens förutsetningar* (Oslo, 1973), ss. 9-62. För den idéhistoriska bakgrunden, se standardverket Bo Gustafsson, *Marxism och revisionism* (Uppsala, 1969); debatten om masstrejken finns samlad och kommenterad i Antonia Grunenberg (red.), *Die Massenstreikdebatte* (Frankfurt, 1970). När det gäller ”organisationsfrågan” så har den flera dimensioner: å ena sidan polemiken mellan Lenin/bolsjevikerna och Martov/mensjevikerna i den ryska arbetarrörelsen, å andra sidan t. ex. den s. k. särskiljningsfrågan i Sverige.

³² Jag tänker här på Lenins och Rosa Luxemburgs analyser, men också på arbeten som Anton Pannekoek, *Olika riktningar inom arbetarrörelsen* (Stockholm, u. å.) och R. Michels *Zur Soziologie des Parteiwesens* (engelsk översättning: *Political Parties*), i flera upplagor. De dåtida analytikerna var i någon mening deltagare i kampen inom arbetarrörelsen. Pannekoek var holländare men verksam inom den tyska socialdemokratins vänsterflygel; även Michels var aktiv inom en syndikalistisk inspirerad tendens i samma parti. Jmf här Wilfried Röhrich, Robert Michels. *Vom sozialistisch-syndikalistischen zum faschistischen Credo* (Berlin, 1972), ss. 7 ff.

³³ För en diskussion av leninismens polemiska karaktär, se Dominique Lecourt, *Une crise et son enjeu. (Essai sur la position de Lénine en philosophie)* (Paris, 1973). För en diskussion av teori i ”praktiskt tillstånd”, se Nicos Poulantzas, *Politisk makt och sociala klasser* (Mölnal, 1970), ss. 17 ff. Det betyder bl. a., lite självklart, att citat bör ses i sitt sammanhang, och att teser och resonemang från en fas/polemisk situation inte obehindrat kan överföras till en annan.

kommer till uttryck i polemiken om skilda politiska linjer i den ryska och europeiska arbetarrörelsen. Vi kan med tanke på vårt problem (som är förklaringen av reformismen och revisionismen, det icke-revolutionära proletariatet) urskilja några viktiga faser och därmed sammankopplade huvudproblem.

Åren kring sekelskiftet domineras av kampen mot vad Lenin kallar ekonomister och revisionister (på den ryska resp. europeiska scenen). De frågor som då stod i centrum för hans arbete var t. ex. För en diskussion av leninismens polemiska karaktär, se Dominique Lecourt, *Une crise et son enjeu. (Essai sur la position de Lénine en philosophie)* (Paris, 1973). För en diskussion av teori i ”praktiskt tillstånd”, se Nicos Poulantzas, *Politisk makt och sociala klasser* (Mölnadal, 1970), ss. 17 ff. Det betyder bl. a., lite självklart, att citat bör ses i sitt sammanhang, och att teser och resonemang från en fas/polemisk situation inte obehindrat kan överföras till en annan.

- Hur formas ett revolutionärt medvetande i arbetarklassen?
- Hur förhåller sig den fackliga och den politiska kampen till varandra?
- Vilken roll spelar teori och ideologi i olika typer av arbetarorganisationer?
- Vilken roll spelar de intellektuella i arbetarorganisationer?
- Hur ser en revolutionär organisations form ut?

Åren mellan den första ryska revolutionen och första världskriget tillbringar Lenin i exil. Han följer nu på närmare håll utvecklingen i den andra internationalen – han är delegat på kongresser, sitter i dess byrå etc. Arbetarrörelsen i Ryssland är på nedgång och en mängd inre strider rasar i partiet. På det europeiska planet dras de politiska motsättningarna allt tydligare upp; det gäller inte minst den tyska socialdemokratin.

Debatten om revisionismens rötter utvecklas och Lenin tar starka intryck av bl. a. Pannekoeks förklaringar om ursprunget till de taktiska skiljelinjerna i arbetarrörelsen.³⁴ Den engelska och amerikanska utvecklingen är viktiga jämförelse- punkter för Lenins förståelse av den europeiska utvecklingen.³⁵ Några problem som reses under denna period kan sägas vara:

Samtidigt med att arbetarrörelsens inflytande fördjupas och rekryteringen breddas förefaller den bli allt mindre revolutionär. Finns det ett samband? Hur är förhållandet mellan ekonomisk expansion och socialt lugn?

Vilka konsekvenser får förhållandet mellan arbetarklassen och andra klasser och skikt med vilka den är i kontakt (främst småbourgeoisien)?

Vilka effekter får regim- och statsformen för arbetarklassens kampmöjligheter och inriktning?

En tredje fas omfattar världskriget och åren därefter. Den rymmer fenomen som de socialdemokratiska partiernas uppslutning på sina krigande regeringars sida, splittringen av arbetarrörelsen i socialdemokrater och kommunister över hela Europa, den ryska revolutionens genomförande. De frågor, med relevans för vårt problem, som då reses är t. ex.

- Vilka mekanismer ledde merparten av de socialdemokratiska partierna in i ett accepterande

³⁴ Pannekoek, a. a. Lenins mycket positiva värdering och sammandrag av Pannekoeks resonemang finns i ”Meningsskiljaktigheterna i den europeiska arbetarrörelsen”, *Samlade skrifter i urval*, vol. 18-19, band II, ss. 578-584. (Artikelns skrevs 1910).

³⁵ Se t. ex. samlingsen *On Britain* (Moskva, 1973). Lenins ingående kännedom och utnyttjande av Webb, Hobson, är väl känt. Jmf referens i not 78.

av krig och borgfred, i situationer som den tyska socialdemokratiska riksdagsgruppens beviljande av krigskrediterna den fjärde augusti 1914?

Denna politiska strömning kom fram i Europas samtliga länder – vilka var dess gemensamma sociala och historiska förutsättningar?

– Vad var det mera konkret för mekanismer som band upp arbetarklassen (som individer, klass och klassorganisationer) till respektive stat?

Vad var det för mekanismer som band arbetarklassen till de socialdemokratiska organisationerna och som förhindrade kommunismens genomträngande?

I Lenins arbeten efter 1920 – som t. ex. i *Radikalismen – Kommunismens barnsjukdom* – finner vi moment från alla tre faserna, antingen direkt uttryckta eller som underliggande förutsättningar för konkreta ställningstaganden av taktisk/strategisk karaktär. De är emellertid inte systematiskt och teoretiskt utarbetade. En genomarbetning av dessa moment och ansatser skulle kunna utgöra grundvalen för en systematisk teori om revisionismens och reformismens uppkomst, karaktär och reproduktionsvillkor. I den kommunistiska och marxistiska traditionen efter Lenin har emellertid ingen sådan genomarbetning skett. Man har i stället tagit fasta på den enklaste och klaraste, och skenbart solidast materiella förklaringsgrunden, tesen om imperialismen, arbetararistokratin och reformismen. Den blir således den som kommer att stå i centrum för min framställning här. Därefter vill jag ta fram andra utkast, teser och fragment hos Lenin som visar på tesen om arbetararistokratin som konkret historisk yttring av generella drag i kapitalistiska samhällens utveckling, arbetarklassers formering och arbetarrörelsers förändring.

Lenin och tesen om arbetararistokratin

Flera av de arbeten som försökt ge en sammanfattning av de centrala dragen i leninismen har berört tesen om arbetararistokratin – det gäller för t. ex. Stalin, Zinovjev, Lefebvre.³⁶ Det är främst Lukács som understrukt kategorins centrala roll i Lenins tänkande. Lukács menar att det centrala i den leninistiska partiuppfattningen ligger just i förståelsen av konsekvenserna av arbetarklassens ekonomiska skiktning:

Skillnaden mellan den leninistiska uppfattningen av partiet och den andra beror framför allt på att den å ena sidan fattar den ekonomiska differentieringen inom proletariatet (uppkomsten av en arbetararistokrati osv.) djupare och mera konsekvent än den andra, och å andra sidan ser proletariatets revolutionära samarbete med de andra klasserna i det anförda nya historiska perspektivet. /.../

Arbetararistokratins uppkomst och växande betydelse innebär utifrån denna ståndpunkt att den alltid förhandenvarande, relativa divergensen mellan vissa arbetarskiktets omedelbara dagsintressen och hela klassens verkliga intressen ständigt växer och förstenas i denna tillväxt. Den kapitalistiska utvecklingen, som till en början med våld nivellerat och förenat den lokalt och i skrån splittrade arbetarklassen, leder nu till en ny differentiering. Och denna differentiering har inte bara till följd att proletariatet numera står i en helt enhetlig fientlig ställning till bourgeoisin. Det uppstår dessutom en risk för att dessa skikt – som genom sitt uppstigande till småborgerligt levnadssätt, sitt besittande av positioner i parti- och fackföreningsbyråkratin, ibland av kommunala poster, sin brist på moget proletärt klassmedvetande, fått en överlägsen formell bildning, förvaltningsrutin osv. – kan ideologiskt påverka hela klassen så att den ideologiskt går tillbaka. Det vill säga att de genom sitt inflytande i proletariatets organisationer kan bidra till att fördunkla alla arbetares

³⁶ J. Stalin, "Om leninismens grunder" i *Leninismens problem* (Moskva, 1951); G. Zinovjev, "Leninismen (I)", i *Stalin mot Trotskij* (Stockholm, 1970); H. Lefebvre, *Lenins tänkande* (Stockholm, 1971).

klassmedvetande och påverka det i riktning mot ett stillatigande förbund med bourgeoisin.³⁷

Lukács ger här just en sådan sammanfogning av olika reformism-förklarande moment som ovan efterlystes. Det är mot denna postuma sammanfattning vi nu kan se tesens formulering hos Lenin själv.

Det är under åren 1914-16 som Lenin mest omfattande och systematiskt gör bruk av kategorin.³⁸ Detta sker i samband med förklaringen av den europeiska socialdemokratins uppslutning på sina regeringars sida i världskriget. Vi kan här peka på arbeten som *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium, Andra internationalens sammanbrott* m. fl.³⁹

Summering av tesen

Innebörden och meningen i Lenins tes kan sammanfattas med några citat från huvudtexterna från perioden 1915-20.

Finns det ett samband mellan imperialismen och den oerhört avskyvärda seger som opportunisten (i socialchauvinismens gestalt) vunnit över arbetarrörelsen i Europa? Det är den moderna socialismens huvudfråga.⁴⁰

Varför ger Englands monopol en förklaring till opportunistens (övergående) seger i England? Emedan monopolet ger en *extraprofit*, dvs. en överskottsprofit över den normala kapitalistiska profiten, som är vanlig i hela världen. Av denna extraprofit kan kapitalisterna ge ut en del (och t. o. m. inte så liten del!) för att muta sina arbetare, för att bilda någonting i stil med ett förbund ... mellan arbetarna tillhörande en viss nation och deras kapitalister mot de övriga länderna.⁴¹

Lenin preciserar emellertid till vilka skikt dessa extraprofiter strömmar:

En imperialistisk ”stor”-makts bourgeoisie är *ekonomiskt i stånd* att muta ”sina” arbetares överskikt genom att för detta ändamål ge ut ett par hundra miljoner francs om året, ty dess extra profit belöper sig antagligen till omkring en miljard.⁴²

Av vilka grupper består då denna arbetararistokrati och på vilket sätt kommer den i åtnjutande av dessa extraprofiter?

Det är klart, att man med en sådan gigantisk *extraprofit* kan muta arbetarledarna och arbetararistokratiens övre skikt. Detta blir också bestucket av kapitalisterna i de ”framskridna” länderna – bestucket med tusen olika medel, direkta och indirekta, öppna och maskerade...⁴³

Och frågan om hur denna lilla allmosa fördelas mellan arbetarministrarna, ”arbetarrepresentanterna” /...I, de arbetare som deltar i krigsindustrikommittéerna, arbetarfunktionärerna, de i trångt skrämmässiga fackföreningar organiserade arbetarna, tjänstemännen o. s. v. – det är redan en

³⁷ Georg Lukács, [Lenins tankevärld](#) (Stockholm, 1970), ss. 47-48. [sidohänvisningar till tryckta uppl. – Red]

³⁸ Ser man t ex. till förekomsten av termen arbetararistokrati i index till Lenins samlade verk, är koncentrationen till arbeten från krigs- och efterkrigsåren påfallande.

³⁹ Jag har gått igenom följande material: *Valda Verk* I—II (Moskva, 1956); *Against Revisionism* (Moskva, 1966). Med hjälp av index till den tyska upplagan av *Werke* (Berlin 1958-65) har jag dessutom gått igenom samtliga hänvisningar till uppslagsorden ”Arbeiteraristokratie”, ”Bernstein und Bernsteinianertum”, avsnittet ”Wesen, soziale Wurzeln und Entwicklung”, dess revision av marxismen, roll i tyska socialdemokratin, ”Reformismus-Wesen”, Opportunismus-Wesen und soziale Wurzeln, som uttryck för borgerligt inflytande på arbetarrörelsen, ”Revisionismus-Wesen und Klassenwurzeln”. De citat som nedan anförs skulle med lätthet kunna mångfaldigas. Jag har för- att endast ta fram sådana inslag i Lenins arbeten som förekommer flera gånger.

⁴⁰ V. I. Lenin, *Samlade skrifter*, bd. 18-19, del II (Stockholm, 1942), s. 590.

⁴¹ Ibid., s. 601.

⁴² Ibid., s. 602.

⁴³ V. I. Lenin, *Valda Verk* (Moskva, 1956), II:2, s. 455 (1920).

underordnad fråga.⁴⁴

Det är inte alltid helt klart om Lenin menar att det endast är arbetararistokratin eller om det kan vara hela arbetarklassen i ett givet land som besticks.

Av denna skillnad framgår att Englands monopolställning under årtionden kunde vara obestrid. I...1 Vid denna tid kunde man muta ett helt lands arbetarklass och korrumpdera den för årtionden. Nu är detta osannolikt, måhända t. o. m. omöjligt, men i stället kan varje imperialistisk ”stor”-makt muta mindre (än vad fallet var i England åren 1848-1868) skikt av ”arbetararistokratin” och gör det också.⁴⁵

Som regel kan man dock säga att Lenin lägger tyngdpunkten på bestickningen av arbetararistokratin och ej på arbetarklasser som helhet.

Imperialismens indirekta effekter

Om vi tills vidare ej spekulerar över innebörden i den direkta bestickningen som Lenin ovan pekar på som förbindelse mellan imperialism och reformism antyder han ett par andra effekter av imperialismen som bör framhållas. För det första migrationen och uppkomsten av en etniskt splittrad arbetarklass:

Till imperialismens säregenheter hör minskningen av utvandringen från de imperialistiska länderna och ökningen av invandringen (tillströmning av arbetare samt inflyttning) till dessa från mera efterblivna länder med lägre arbetslöner. (Lenin exemplifierar här med förhållanden i Tyskland, Frankrike och USA.) /...1 Imperialismen har tendensen att utsöndra privilegierade kategorier också bland arbetarna och skilja dem från proletariatets breda massa.⁴⁶

För det andra möjliggör imperialismen utvecklingen av en politisk struktur som är smidigare, mindre diktatorisk, och ger större möjlighet för arbetarklassens representation och delvisa inflytande:

På nämnda ekonomiska grundval har den moderna kapitalismens politiska institutioner – press, parlament, sammanslutningar o. s. v. – i motsvarighet till de ekonomiska privilegierna och allmosorna för de underdåniga och ödmjuka, reformistiska och patriotiska tjänstemännen och arbetarna inrättat *politiska* privilegier och allmosor. Inkomstbringande och lugna poster i ett departement eller i en krigsindustrikommitté, i parlamentet och i olika kommissioner, i de ”solida”, legala tidningarnas redaktioner eller i de inte mindre solida och ”borgerligt-lydiga” arbetarfackföreningarnas styrelser – med detta lockar och belönar den imperialistiska bourgeoisin de ”borgerliga arbetarpartiernas” representanter och anhängare.⁴⁷

Politiskt är skillnaden den, att de förtryckande nationernas arbetare i jämförelse med de förtryckta nationernas intar en *privilegierad* ställning på en rad områden av politiska livet.⁴⁸

I dessa citat pekar Lenin på ett par olika sakförhållanden. Å ena sidan framhävs den verkan som arbetarledarnas/representanters indragande i den borgerliga statens förvaltning har. Det förutsätts att detta indragande är en effekt av statens/ bourgeoisins imperialistiska karaktär. Å andra sidan framhålls de existerande politiska rättigheterna som ett betydande privilegium för

⁴⁴ Lenin (1942), s. 602. Delvis korrigerad översättning i förhållande till den engelska versionen. Jmf även *Samlade skrifter*, bd 9 (Stockholm, 1948), s. 238: ”Ekonomiska fakta visar dessutom att ett större procenttal av förtrycknationernas arbetarklass blir ’förmän’, än av de förtryckta nationernas arbetare — att ett större procenttal lyftes upp till arbetarklassens aristokrati”.

⁴⁵ Lenin (1942), s. 603.

⁴⁶ V. I. Lenin, [Imperialismen som kapitalismens högsta stadium](#) (Staffanstorps, 1969), ss. 143-144.

⁴⁷ Lenin (1942), ss. 604-605.

⁴⁸ Lenin (1948), s. 238.

de förtryckande ländernas arbetare (och förutsättningen är åter att dessa rättigheter i någon mening är en följd av imperialismen). Imperialismen möjliggör (ekonomiskt) de sociala reformer som kan pressas fram av ”borgerliga arbetarledare”, och den politiska demokratin är den apparat varigenom detta sker. Den engelske liberalen Lloyd George var för Lenin själva sinnebilderna av en borgerlig arbetarledare som opererar inom denna ram:

Lloyd George är en förstklassig borgerlig geschäftsmakare och politisk äventyrare, en populär talare som förstår att tala om vad som helst, t. o. m. att hålla r-r-revolutionära tal för en arbetarpublik, han är i stånd att driva igenom rätt betydande allmosor åt de lydiga arbetarna i form av sociala reformer (försäkring o. s. v.) och därigenom tjänar han på ett glänsande sätt bourgeoisin och tjänar den just *bland* arbetarna, för in dess inflytande *just* bland proletariatet, just där det är nödvändigt och där det är svårast att moraliskt få massorna underordnade.⁴⁹

Imperialismen som orsak till reformism och revisionism: en sammanfattning

1. Imperialismens kärnländer drar fördel av den internationella arbetsdelning, som de själva ekonomiskt och politiskt vidmakthåller.

1.1. Denna får till följd att t. ex. råvaror och födoämnen förbilligas. I den mån som dessa ingår i arbetarklassens reproduktionsbehov, sänks arbetskraftens värde. Allt annat lika: förblir arbetslönen konstant kan arbetarklassen sägas dra fördel av denna situation (dess pris tillfälligt över dess värde).

1.2. Den internationella arbetsfördelningen kan också verka så att det tunga slitsamma (jordbruksarbete, extraktionsindustri) arbetet ”exporteras”. (En sida av det som Lenin talar om som den ”parasitära karaktären”.)

2. Imperialismen ger kärnländernas bourgeoisier en extraprofit.

2.1. En direkt bestickning med hjälp av denna extraprofit antas av Lenin.

2.2. Extraprofiten antas producera en skiktning av arbetarklassen i ett övre och ett undre skikt. Lenin anger inte de exakta mekanismer varigenom detta sker.

2.3. Man kan också hävda, att en redan existerande ”arbetararistokrati” skulle ha större möjligheter att tillgodogöra sig ett ökat ekonomiskt utrymme genom facklig och politisk aktivitet.

2.4. Extraprofiten antas också ligga som underlag för sociala reformer (antingen dessa i sig själva eller den nivå på vilken de sker). I detta fall kan man då hävda att de antingen möjliggör ett politiskt system med inflytande för arbetarklassen, eller i alla fall förstärker en redan rådande struktur (jmf England).

2.5. Härigenom blir det politiska klimatet lugnare, motsättningarna mindre öppna, vilket i sin tur får märkbara ideologiska effekter. (Jmf här Lenins begreppspar legalism-opportunism.)

3. Imperialismen både nödvändiggör och möjliggör en kraftig militär apparat av både ekonomiskt (rustningsindustrin) och politiskt slag.

3.1. Den del av arbetarklassen som arbetar i rustningsindustrin (varv etc) är direkt beroende av en bestående imperialism, och tenderar att bli dess försvarare.⁵⁰

⁴⁹ Lenin (1942), s. 605.

⁵⁰ Jmf Lenins gillande citat av Hobson i Lenin (1969): ”De krafter som dirigerar denna parasitpolitik är

3.2. Stormaktsställningen och den militära sektorns starka roll får ideologiska konsekvenser i form av nationalism och chauvinism, t. ex. i form av den inhemska arbetarklassens förakt för de förtryckta nationernas arbetande folk.⁵¹

Lenins målsättning var att finna en förklaring till de europeiska socialdemokratiernas i princip likartade politik i förhållande till respektive stat och regering. Hans huvudsakliga förklaringsmodell blir en på den engelska situationen utvecklad teori om imperialismens effekter på den engelska arbetarklassen och denna utsträcks till att gälla Europa som helhet, och inkl. ett land som Sverige.⁵²

Jag tror att den roll som Lenin här tilldelar imperialismen (och då främst de ”koloniala super-profiterna”) som *fundamental* förklaring till den europeiska arbetarrörelsens utveckling är otillräcklig – däremot är det givet att den i en viss fas starkt accentuerade vissa drag och utvecklingstendenser som är inneboende i ett kapitalistiskt samhälles utveckling. Det är till behandlingen av dessa hos Lenin vi nu skall fortsätta.

Ytterligare reformism-förklaringar hos Lenin

I framställningen skall jag följa några av Lenins andra förklaringar till reformismens rötter resp. revisionismens genombrott, och ta min början i de resonemang som direkt anknyter till tesen om arbetararistokratin för att sedan närma mig den politiska strukturens och den borgerliga ideologins inverkan.

Resultat av monopolsituation

Lenin antyder någon gång att kärnan i imperialismtesen är betoningen av monopolsituationen. Det land, den sektor, det företag som åtnjuter en monopolsituation har därmed kapat åt sig en extraprofit.

Englands industrimonopol tillintetgjordes redan i slutet av 1880-talet. Det är obestriddigt. Men *hur* skedde detta förintande? Måhända så att varje slags monopol försvann? /.../ Men saken är just den, att det *inte* är så. Imperialismen är monopolistisk kapitalism. Varje kartell, trust, syndikat, varje väldig jättebank är monopol. Extraprofiten har inte försvunnit utan blivit kvar.⁵³

Det är uppenbart att det hos Lenin är sambandet med imperialismen som ger tesen om monopolet dess innehåll och dess ställning i argumentationen. Men det pekar också på en grundläggande företeelse i varje kapitalistisk ekonomi – nämligen den, åtminstone temporära, monopolsituation som tillkommer antingen i nya branscher/företag, eller i starkt koncentrerade branscher. Monopolsituationen ger där dessa företag/branscher en annan förhandlingssituation i förhållande till ”sina arbetare” – möjlighet till löneökningar etc. Till denna ”objektiva” monopolsituation kan man sedan foga en ”subjektiv” – t. ex. i form av facklig organisering med kontroll av lärlingar etc.⁵⁴

---

kapitalisterna, men samma motiv utöver också sitt inflytande på vissa arbetarklasser. I många städer är de viktigaste industrierna beroende av regeringsbeställningar, och imperialismen i centra för metall- och skeppsbyggnadsindustrin är icke minst beroende av detta faktum.” (S. 140.)

⁵¹ Jmf Lenin (1948) s. 238: ”*Ideologiskt* eller andligt är skillnaden den, att förtrycknationernas arbetare både i skolan och i livet uppfostras till att förakta eller ringakta de förtryckta nationernas arbetare.”

⁵² Denna värdering sammanfaller med den som ges av Projekt Klassenanalyse i *Leninismus — neue Stufe der wissenschaftlichen Sozialismus* (Västberlin, 1972), ss. 404 ff.

⁵³ Lenin (1942), ss. 601-602.

⁵⁴ Jmf här Martin Nicolaus, ”The Theory of the Labor Aristocracy”, i *Monthly Review*, april 1970, ss. 91-101, som tolkar Lenins teser som en teori om arbetararistokratin som ”ett monopol inom ett monopol” (s. 95).

Beroende av "lugna förhållanden"

Lenin hävdar i en rad texter att utvecklingen av revisionistisk ideologi och politik kan ses som ett svar på en långvarig och fredlig social och politisk utveckling. I resonemangen om *orsakerna* till denna utgår Lenin ofta, men inte alltid, från imperialismens verklighet. Det sätt varpå de "lugna förhållandena" verkar är att de formar det politiska ledarskiktets uppfattningar liksom de vänjer organisationerna vid ett visst slags handlande, ett handlande som sedan tenderar att bli "naturligt", evigt. Dessa förändrade hållningar hos organisation resp. ledarskikt har då sin förutsättning eller finner åtminstone gensvar i "basen".

Det är främst arbetena från det första världskrigets tid som ger uttryck åt denna tes.

Men årtionden av relativt "fredlig" kapitalism under åren 1871-1914 har inom de sig till opportunisten anpassande socialistiska partierna hopat hela augiasstall av källborgerlighet, inskränkthet och renegatanda.⁵⁵

De under årtionden av jämförelsevis fredlig utveckling anhopade elementen av opportunist har skapat den socialchauvinistiska strömningen ...⁵⁶

Dock har den "fredliga" epokens decennier inte gått spårlosa förbi; de har med nödvändighet frambragt opportunisten i alla länder och säkrat dess dominans bland de parlamentariska, fackliga, journalistiska osv. "ledarna".⁵⁷

Den fredliga utvecklingen präglar den politiska miljö vari organisationen utvecklas och kommer därmed att inverka dels på organisationens målsättning (vad som är möjligt att nå och med vilka medel) och dels på dess form (anpassning till den parlamentariska kampen t. ex.). Vad Lenin främst anför i detta sammanhang är den nödvändiga anpassningen till den existerande situationen.

Inte underligt, att den tyska socialdemokratin insöp den så ihärdiga upprepningen av de opportunistiska uttalandena av staten, särskilt när Engels' revolutionära förklaringar sattes under skäppan, och *hela levnadsmiljön för lång tid "avvande" den från revolutionen*.⁵⁸

Alla är ense om att opportunisten inte är någon tillfällighet, ingen synd, ingen försumlighet och intet förräderi av enskilda personer, utan en hel historisk epoks sociala produkt. Men inte alla tänker allvarligt över betydelsen av denna sanning. Opportunisten har uppkommit av legalismen. Under epoken 1889-1914 måste arbetarpartierna utnyttja den borgerliga legaliteten.⁵⁹

Andra Internationalens sammanbrott innebar den socialistiska opportunistens sammanbrott. Denna har vuxit fram som en produkt av den föregående "fredliga" epoken i arbetarrörelsens utveckling. Denna epok har lärt arbetarklassen att bruka ett så viktigt stridsmedel som parlamentarismen och alla legala möjligheter, att bilda ekonomiska och politiska massorganisationer, att skapa en vitt spridd arbetarpress o. s. v. Å andra sidan alstrade denna epok en tendens till att förneka klasskampen och att predika social fred, att förneka den socialistiska revolutionen och att principiellt avvisa de illegala organisationerna, att erkänna den borgerliga patriotismen o. s. v.⁶⁰

Denna "levnadsmiljö", denna legalism och parlamentarism pekar också på vikten av att ta in den existerande politiska strukturen och de möjligheter denna ger som ett nödvändigt element i analysen. Det verkliga innehållet av den under denna period – som omväxlande anges vara

⁵⁵ *Valda Verk* II:2, s. 57

⁵⁶ *Ibid.*, II:1, s. 195.

⁵⁷ *Werke*, vol. 21, s. 87.

⁵⁸ *Valda Verk*, II:1, s. 267 (min kursiv).

⁵⁹ Lenin (1948), s. 113.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 23.

mellan 1870-1914 och 1889-1914 – var att reformpolitiken från partiets och särskilt fackföreningsrörelsens sida var *möjlig* och även upplevdes som *legitim* i många länder. Å andra sidan var massmobiliserande revolutionära aktioner vare sig aktuella eller tvingande nödvändiga. Dessa yttre förhållanden – som i sin tur är en sammanfogning av den ekonomiska utvecklingens karaktär och det existerande politiska systemet – kom att gynna balansen inom arbetarrörelsen till fördel för dem som var inriktade på konkret reformpolitik. Detta tycks vara logiken i Lenins resonemang på denna punkt.

Förhållandet mellan arbetarklassen och småborgerligheten: klass och organisation

Vid sidan om tesen om arbetararistokratin arbetar Lenin även med en annan teori om opportunistens/reformistens sociala bas. Han framhåller upprepade gånger den effekt som arbetarklassens nära förhållande till småborgerligheten har. Klasserna samexisterar, men har olika materiell bas och ideologi; arbetarklassen rekryteras till stor del från just småborgerligheten; arbetarklassens organisationer kan få småborgerliga medlemmar, och, inte minst, småborgerliga ledare. Själva närheten till småborgerligheten (det är uppenbart att Lenin i dessa sammanhang främst tänker på den småborgerliga lantbefolkningen), ger hos arbetarklassen effekt på dess ideologi och politik. ”I alla kapitalistiska länder är proletariatet oundvikligen förbundet med tusen förbindelselänkar med sin granne till höger, småborgerligheten.”⁶¹) De ”länkarna” kan då vara släkt/familjemässiga, ideologiska, sociala. Inte minst viktigt är den tendentiella minskningen av småborgerligheten och arbetarklassens likaledes tendentiella ökning, vilket sammantaget medför att (tidigare) småborgare hela tiden tillförs arbetarklassen.

I en artikel från 1908 som söker utreda förhållandet mellan marxismen och revisionismen konstaterar han att ”revisionismen från höger” till sitt väsen är av samma slag i alla länder. Roten till denna politisk-ideologiska tendens finner han i småborgerlighetens kontinuerliga inträngande i arbetarklassen:

Varför är denna revisionism oundviklig i det kapitalistiska samhället? Varför har den djupare rötter än skillnaden på grund av de nationella särigheterna och kapitalismens utvecklingsgrad? Därför att det i varje kapitalistiskt land vid sidan av proletariatet alltid finns breda skikt av småbourgeoisie, av småägare. Kapitalismen har uppstått och uppstår ständigt ur småproduktionen. En hel rad ”mellanskikt” skapas oundvikligen på nytt av kapitalismen. /.../ Dessa nya små producenter slungas lika oundvikligt åter ut i proletariatets led. Det är fullt naturligt att den småborgerliga världsåskådningen åter och åter bryter sig fram i de stora arbetarpartiernas led.⁶²

Det är ”nedfallandet” av utslagna småborgerliga skikt som utgör den sociala grundvalen för småborgerliga idéers framväxt och spridning i arbetarklassen och därifrån till *partierna*.

Hur Lenin tänker sig denna förmedling från klassnivå (småborgarnas nedfallande i proletariatet) till den organisatoriska/politiska nivån (ideologiska och programmässiga motsättningar) framgår av det instämmande referat han ger av Pannekoeks arbete *Olika riktningar inom arbetarrörelsen*.

... så blir det klart att indragandet av ständigt nya ”rekryter”, indragandet av nya skikt av de arbetande massorna oundvikligt måste beledsagas av vacklan på teorins och taktikens område, upprepning av gamla fel, tillfällig återgång till föråldrade åsikter och till föråldrade metoder etc. För rekryternas ”skolning” använder arbetarrörelsen i varje land periodiskt större eller mindre

⁶¹ *Against Revisionism*, s. 109 (artikel från 1907).

⁶² *Valda Verk* I:1, ss. 30-31 (text från 1908).

förråd av energi, uppmärksamhet och tid.⁶³

Huvudpunkten i resonemanget är att arbetarklassen hela tiden tillförs nya rekryter. Klassen är således inte homogen med avseende på de erfarenheter och den livssituation som formar ideologin och medvetandet. Arbetarrörelsen, som har denna icke homogena klass som sin bas, måste förenhetliga ideologin. Men dessa skiktningar i klassen kan dock lätt ta sig uttryck på det organisatoriska planet genom att skilda politiska strömningar, med olika sociala rötter, tar sig parti- eller fraktionsmässiga uttryck.⁶⁴

Intelligentsian och revisionismen

Det småborgerliga inflytandet i arbetarklassens politiska organisationer kan också förmedlas av grupper och skikt som direkt kommer till uttryck i partiets politik. Lenin framhåller här den småborgerliga intelligentsian och akademikerskiktet. Det var således via detta skikt som opportunisten kring sekelskiftet vann insteg i en rad europeiska partier: ”... det för länge sedan iakttagna faktum, att det just är det omfattande deltagandet av ett ‘akademiskt’ *skikt* i den socialistiska rörelsen på senare år som tryggt en så snabb spridning av bernsteineriet.”⁶⁵

Nu var det ingenstädes i Europa som akademikerna på massbas slöt sig till de socialdemokratiska partierna vid denna tid. Vi kan däremot för de flesta partier observera ett markant intellektuellt/akademiskt inflytande på toppnivå, i parlament och partistyrelser. Det var häri skiktets politiska betydelse låg.

”Historiska säregenheter”: det politiska systemets karaktär

I flera av sina artiklar om den engelska arbetarklassens utveckling återkommer Lenin till att det är vissa ”historiska säregenheter” som förklarar dess politiska utveckling. Vad han främst menar är då Englands koloniala och industriella monopol, men ibland framgår det klart att han i detta uttryck också innefattar det parlamentarisk-demokratiska systemet. Det var också en aspekt av vad vi ovan framställde under rubriken ”lugna förhållanden”. Ett talande citat kommenterar den amerikanska arbetarrörelsen:

Tillståndet i den amerikanska arbetarrörelsen visar oss, liksom det gör i England, den påfallande klara skiljelinjen mellan rent fackliga och socialistiska strävanden, klyftan mellan *borgerlig arbetarpolitik* och socialistisk arbetarpolitik .... Den främsta historiska orsaken till den framskjutna ställning och den (tillfälliga) styrka som den borgerliga arbetarpolitiken har i England och Amerika är *den långvariga politiska friheten och de utomordentligt gynnsamma villkoren*, i jämförelse med andra länder, *för kapitalismens djupgående och omfattande utveckling*. Dessa förhållanden har haft en benägenhet att inom arbetarklassen skapa en aristokrati som går i bourgeoisins ledband, och förråder sin egen klass.⁶⁶

Det parlamentariska systemet medför med nödvändighet att partierna måste räkna med det som en given ram för sitt handlande, och form för detta handlande, med allt vad det innebär för klassorganisationens uppbyggnad, målsättning etc. Finns samtidigt en blomstrande kapitalism för handen så får uppdelningen i arbetarklassens kampformer – facklig och politisk – alldeles bestämda effekter: den fackliga kampen har förutsättningar att bli framgångsrik och samtidigt legal och den politiska kampen kan lätt komma att underordnas (eller åtminstone

⁶³ Lenin (1942), s. 579 (text från 1910). Jmf not 34.

⁶⁴ Jmf *ibid.*, s. 588: ”Ryssland är det mest efterblivna, det mest småborgerliga av alla kapitalistiska länder. Därför var det inte av en tillfällighet utan oundvikligt att den massomfattande arbetarrörelsen skulle ge upphov till en småborgerlig, opportunistisk flygel inom denna rörelse.”

⁶⁵ *Valda Verk* I:1, s. 158.

⁶⁶ V. I. Lenin, *On the United States of America* (Moskva, 1967), s. 57 (text från 1912).

sidoordnar) dennas perspektiv, dvs så att politiken framstår som en speciell form för ”facklig aktivitet” från klassens sida (arbetarskydd, socialpolitik etc).⁶⁷

Det samhälleliga livets tröghet

I Lenins senare arbeten, som t. ex. ”Radikalismen” – kommunismens barnsjukdom, finns de tidigare nämnda ansatserna sammanfattade. Analysen av villkoren för en socialistisk omvälvning i Europa är där anknuten till en konkret analys av de klasskrafter man har att göra med. Man har att räkna med vanorna och traditionerna som en mäktig motståndare: ”Makten i miljoners och tiotal miljoners vanor är den mest fruktansvärda makt.”⁶⁸

Grundvalen för dessa ”vanor” och ”traditioner” finner Lenin i existensen av *småproduktionen*, det jämsides med kapitalismen (och för en del också med socialismen) samexisterande produktions sättet. I den samhälleliga reproduktionen återskapas ständigt dessa ”vanor” och ”traditioner”.

Så länge inte bourgeoisin är störtad och därefter så länge småhushållning och varuproduktion i smått ej helt försvunnit, så länge kommer den borgerliga miljön, egendomsbesittarvanorna och de kälkborgerliga traditionerna att fördärva det proletära arbetet både utifrån och inifrån arbetarrörelsen, [...] oundvikligen på alla möjliga områden av samhällelig verksamhet, på alla kulturella och politiska områden utan undantag.⁶⁹

På det klassmässiga planet blir konsekvenserna att man noggrant måste se klassmönstret i all sin faktiska och konkreta sammansättning, erkänna de sociala förhållandenas inverkan på klasstruktur och därmed på politisk strategi.

Kapitalismen skulle inte vara kapitalismen, om inte det ”rena” proletariatet från alla sidor vore omgivet av en massa ytterst brokiga övergångstyper från proletärer till halvproletärer (en sådan som till hälften tjänar sitt dagliga bröd genom att sälja sin arbetskraft), från halvproletär till småbonde (samt småhantverkare, hemslöjdsiddkare och mindre egendomsbesittare överhuvud taget), från småbonde till medelbonde o. s. v. – om inte inom själva proletariatet funnes uppdelningar i mer eller mindre utvecklade skikt, uppdelningar på grund av hemort, yrke, ibland religion o. s. v.⁷⁰

De små varuproducenterna /.../ omger proletariatet från alla håll med ett småborgerligt element, genomtränger det därmed, demoraliserar det därmed, framkallar ständigt och jämt bland proletariatet recidiv till småborgerlig karaktärlöshet, söndring, individualism, omslag från entusiasm till modlöshet.⁷¹

”Vanorna” och ”traditionerna” blir för Lenin konkreta hinder för arbetarklassens organisationer. De är dock bara framträdelseformer för ett visst produktions sätt och dess bärare, småproduktionen resp. småborgerligheten.

Förhållandet mellan facklig och politisk kamp

Vad bör göras?, ett arbete från 1902, brukar betraktas som det klassiska uttrycket för Lenins partiteori. Boken rymmer som centrala inslag en mycket ingående diskussion av förhållandet mellan arbetarklassens olika kampformer, i första hand den fackliga och den politiska. Vi skall här uppmärksamma förhållandet mellan dessa kampformer, deras organisatoriska uttryck och förhållandet till den förhärskande ideologin. Lenin utvecklar sina teser i ett resonemang

⁶⁷ Jmf här resonemanget hos Lennart Berntson, *Politiska partier och sociala klasser* (Staffanstorps, 1974), särskilt kap. 7.

⁶⁸ *Valda Verk* II:2, s. 381.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 465.

⁷⁰ *Ibid.*, s. 416.

⁷¹ *Ibid.*, s. 380.

om förhållandet mellan vad han kallar arbetarklassens ”spontana” medvetenhet – dess fackliga, ”trade-unionistiska” medvetenhet – och den i socialismen utmynnande politiska medvetenheten.

Grundläggande för Lenins teser är hur han skall kunna förklara att arbetarklassen å ena sidan har en ”naturlig” dragning till socialismen, medan den å andra sidan inte spontant och av egen kraft kan tillägna sig den: ”Arbetarklassen dras spontant till socialismen, men den borgerliga ideologin, som är mera spridd (och ständigt återuppstår i de mest olikartade former), är likväl den som spontant mest tränger sig på arbetaren.”⁷²

Begränsningen ligger i arbetarklassens situation under kapitalismen och att ur denna föds av sig själv endast en defensiv och begränsad kamp. Organiseringens grundval är arbetskraftens försäljning och det är dennas pris och villkor som är kampens mål.

Alla länders historia vittnar om att arbetarklassen med enbart sina egna krafter kan utforma en tradeunionistisk medvetenhet, d. v. s. övertygelse om nödvändigheten av att sammansluta sig i förbund, att föra kamp mot arbetsgivarna, att kräva av regeringen att den utfärdar en eller annan lag, som är nödvändig för arbetarna o. s. v.⁷³

Om nu detta preciserar vad Lenin menar med den ”spontana rörelsen” återstår frågan, *varför* denna kamp inte för utöver det existerande samhällets ram. Förklaringen ligger enligt Lenin i den maktställning som den borgerliga ideologin har:

Men varför, frågar läsaren, leder den spontana rörelsen längs det minsta motståndets linje, just till den borgerliga ideologins herravälde? Av den enkla orsaken att den borgerliga ideologin till sitt ursprung är mycket äldre än den socialistiska, att den är mer allsidigt utvecklad, att den besitter oändligt mer medel till sin spridning.⁷⁴

Den borgerliga ideologin – i sina olika framträdelseformer – är ”naturligt” förhärskande i ett samhälle med kapitalistiska produktionsförhållanden. Den ideologin kommer att ange ramen och horisonten för den kamp som förs av skilda grupper inom detta samhälles ram. Den innesluter också den ”spontana revolten” från arbetarnas sida inom (re)produktionsprocessen. Det är detta som gör att den fackliga kampen tar sig formen av reformistisk kamp, dvs kamp på den rådande ideologins villkor.

Den ideologi som arbetarklassen således spontant utvecklar i sin revolt mot de rådande kapitalistiska produktionsförhållandena karakteriseras då enligt Lenin av att den är en variant av den förhärskande borgerliga ideologin. Slutsatsen blir då: ”Eftersom det inte kan bli tal om en självständig ideologi, som utarbetas under loppet av deras rörelse, står frågan *endast* så: borgerlig eller socialistisk ideologi.”⁷⁵

Lösningen på dilemmat mellan arbetarnas spontana böjelse för socialismen och den spontana kampens icke-socialistiska karaktär ligger i Lenins formel att den socialistiska medvetenheten endast kan tillföras arbetarklassen ”utifrån”. Detta kan tolkas på flera vis: klassmässigt eller organisatoriskt. I det första fallet är det intelligentsian som injicerar socialismen i proletariatet, i det andra fallet är det partiet, som organisatorisk apparat, som förmedlar och utvecklar ideologin, sätter andra perspektiv för kampen. Det är partiets teoretiska lära – marxismen – som medelst partiets organisatoriska gestalt drar skiljelinjen mellan arbetarklassen och den borgerliga ideologin, och underlättar och påskyndar den i sig ”spontana” benägenheten för

⁷² *Valda Verk* I:1, s. 194.

⁷³ *Ibid.*, s. 181.

⁷⁴ *Ibid.*, ss. 193-194.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 191.

socialismen hos arbetarklassen. Det kan t. ex. uttryckas så här ”... varje förringande av det ‘medvetna elementets’ roll, av socialdemokratins roll innebär samtidigt /.../ att den borgerliga ideologins inflytande på arbetarna stärkes.”⁷⁶

Dessa resonemang om förhållandet mellan den fackliga, ekonomiska kampen och den politiska kampen är helt i linje med Marx' och Engels' resonemang, alltifrån det Kommunistiska Manifestets avsnitt om den proletära kampens olika stadier och med det politiska som det mest avancerade⁷⁷ Lenin – och efter honom den kommunistiska traditionen som helhet – drar också slutsatsen praktiskt på det organisatoriska planet. Den fackliga kampen (och därmed i viss mening de fackliga organisationerna) underordnas ideologiskt och strategiskt den politiska (dvs, partiet). Inordnad i partiets perspektiv får sedan den fackliga kampen en annan horisont och innebörd. Den fackligt spontana kampen blir nu själva den länk som förenar partiet och dess långsiktiga målsättning med arbetarklassens omedelbara intressen, och därigenom åstadkommes den dubbla förankringen klass-parti. Det är i detta sammanhang vi bör se Lenins ofta repeterade tes om det för marxismen nödvändiga sambandet mellan den fackliga och den politiska kampen, partiorganisationer och fackliga organisationer – i det dubbla perspektivet av sammanfogning och underordning. Saknas endera av dessa bestämningar blir resultatet för Lenin en borgerlig arbetarpolitik (jmf citatet om den amerikanska arbetarrörelsen ovan), opportunist. Förhindras eller försvåras denna sammanfogning/underordning av olika skäl – vare sig dessa nu är historiskt givna för ett visst land, eller är en följd av ”teoretiska” misstag inom arbetarrörelsen själv – minskar förutsättningarna för en socialistisk arbetarpolitik i samma mån.

En ”tysk fråga” med ett ”engelskt svar”

Vad bör göras? skrevs som en intervention i en konkret fas i den ryska socialdemokratins utveckling. Den har emellertid många anknytningar till läget i den europeiska arbetarrörelsen vid sekelskiftet. Hobsbawm har påpekat att man med fördel kan läsa arbetet som en löpande kommentar till Webbs arbeten om den engelska fackföreningsrörelsens utveckling.⁷⁸ Makarna Webb understryker starkt de engelska fackföreningarnas gradvisa framväxande, deras starka rötter i det engelska samhället, deras måttfulla beteende. Lenin var, i likhet med Engels, starkt medveten om den engelska arbetarklassens oförmåga på det politiska planet. De socialistiska organisationerna var svaga men fackföreningsrörelsen var mäktig och ett föredöme för många fackföreningsledare i Europa. Kring sekelskiftet skapades en organisation för att säkra fackföreningsrörelsens direkta representation i parlamentet, för att säkra inval av fackliga ledare. De fackliga organisationerna utsträckte sitt inflytande till det politiska planet, men som fackföreningsrörelse och inte som socialistisk organisation. Tyskland visade under denna period i det närmaste det omvända förhållandet. Partiet var vid denna tid politiskt, ideologiskt och organisatoriskt den ledande kraften i arbetarrörelsen och fackföreningarna var länge reellt politiskt-ideologiskt underordnade. Det tyska partiet var förebilden för andra socialdemokratier i Europa vid denna tid, inte minst för den ryska. Utvecklingen i den tyska arbetarrörelsen fram till 1914 var av ett kvalitativt annat slag än den engelska: i det förra fallet skedde vad man skulle kunna kalla en tillbakabildning (revisionismens seger), i det senare fallet snarare en ofullständig seger för marxismen (aldrig brott med reformismen som den förhärskande ideologin i arbetarrörelsen). De teorier om förhållandet mellan facklig och politisk kamp, som Lenin utvecklade i början av seklet, med avseende på kontrasten mellan

⁷⁶ Ibid., s. 190.

⁷⁷ K. Marx-F. Engels, *Det kommunistiska manifestet* (Stockholm, 1947), ss. 41 ff.

⁷⁸ Jmf Eric Hobsbawm, “Lenin and the ‘Aristocracy of Labor’”, i *Monthly Review*, april 1970, s. 49.

den engelska och tyska arbetarrörelsen, är en generalisering av vissa ideellt uppfattade drag i den tyska socialdemokratins modell.

När Lenin emellertid 1914-16 skall förklara just det tyska partiets ställningstagande till kriget är hans allmänna och grundläggande förklaring en teori som utvecklats för ett annat problem: ej tillbakabildningens utan det saknade genombrottets. Dvs. den ”tyska frågan” får ett ”engelskt svar”. Häri ligger huvudorsaken till att den marxistiska teorin om reformismen och revisionismen i europeisk arbetarrörelse ej kommit längre: man har inte förmått ta fasta på den förbindelse som ligger mellan en förklaring av den engelska reformismen (i termer av klassens skiktning) och den tyska revisionismens (med ett betonde av den organisatoriska och politiska nivån).

Ett arbetarklassparti kan betraktas som en artikulering mellan klassen och staten, där staten fattas som den mekanism som sammanhåller ett givet samhälle. Det ”engelska problemets” tyngdpunkt ligger då i förbindelsen mellan klassen och partiet, medan det ”tyska” ligger i förhållandet mellan partiet och staten. Gemensamt för bägge är det problematiska förhållandet mellan de skilda klassorganisationerna (partiet, fackföreningarna etc), liksom ideologins/ teorins avgörande roll. Det är i sammanfogningen av dessa fyra ansatser som en systematisk leninistisk teori om reformism/revisionism ligger och inte i det enstaka momentet. De förklaringar som vi ovan pekat på som förekommande hos Lenin passar alla in i detta mönster.

Den kommunistiska traditionen efter Lenin

[Ur Arkiv 11-12]

I en tidigare uppsats har jag visat på arbetararistokrati-begreppets plats i Engels' och Lenins förklaringar till några europeiska arbetarklassers icke-revolutionära politiska praktiker.⁷⁹ Framställningen slutade med Lenins teser och teorier, när de fick sin slutliga form, d v s under perioden från första världskriget till tredje Kom internkongressen 1921.

Min avsikt är här att bygga vidare på den tidigare framställningen och ta den syntetiserade framställningen av Lenins analys av reformismen som utgångspunkt för två delproblem. För det första *de leninska tesernas kodifiering* inom den Kommunistiska internationalen (KI), deras plats i KI:s analys av socialdemokratien. För det andra att visa vad några socialhistoriker når fram till i sina försök till *empirisk underbyggnad* och *exemplifiering* av teorin.

Innan jag går över till dessa två utvecklingar på temat om arbetararistokratin, vill jag avgränsa dessa från två andra, delvis besläktade problem: tesen om ”den globala arbetararistokratin” och problemet med etniska och religiösa skiljelinjer inom klassen.

”Den globala arbetararistokratin”

Tyngdpunkten i arbetararistokrati-tesen har varit skiktningen av ett givet samhälles arbetarklass, den inre skiktningen. En annan och vidare tolkning finns mer än antydd i några Lenin-passager, nämligen att tesen även skulle omfatta skillnader mellan länders arbetarklasser (eller mellan industriarbetare i en region och lantproletärer i en annan).

På grund av imperialismens effekter antas t ex de europeiska ländernas arbetarklass totalt sett utgöra en ”arbetararistokrati” i förhållande till de arbetande massorna i de koloniala och beroende länderna. Till följd av de imperialistiska superprofiterna kan arbetarklassen i imperialismens kärnländer leva gott och dess revolutionära sinnelag dämpas eller utplånas av den höga levnadsstandarden, hög i den meningen att förbruket rymmer många och varierande varor. Arbetarklassen drivs till medskyldighet för upprätthållandet av den imperialistiska ordningen p g a omsorgen om levnadsstandarden och omfattar därvid, i bästa fall, en icke-revolutionär politisk hållning.

En mer sofistikerad framställning av tesen om den globala arbetararistokratin formuleras i anknytning till teorin om ojämnt utbyte, främst av Arghiri Emmanuel.⁸⁰ Emmanuels arbete behandlar det ”ojämna utbytet”, d v s överförslan av värden mellan fattiga (låglöneländer) till rika (höglöneländer) i handelsutbytets form. Emmanuel hävdar, att det är utifrån arbetarklassens situation i de privilegierade nationerna, som man kan förstå arbetarorganisationernas politik. Den materiella grunden till det politiska uppträdandet från de privilegierade ländernas arbetarklasser ligger i att striden om fördelningen av produkten (mellan arbetare och kapitalister) infogas i och överlagras av omsorgen om landets produktionskapacitet (ökningen av nationalinkomsten etc). Härur uppstår en pakt mellan arbete och kapital, som inriktas mot de fattiga länderna. Den fackliga kampen får en alltmer affärsmässig karaktär (jfr ”business unionism” i USA).

Nu kan man mycket väl få ett utvecklat ”sambandsfördrag” (i form av ”social contract”, inkomstpolitik, ”den svenska modellen” etc) utan att detta är kausalt beroende av ett ojämnt

⁷⁹ Gunnar Olofsson, ”Teorier om reformism och arbetararistokrati hos Engels och Lenin”, *Arkiv* nr 6. [se ovan – Red]

⁸⁰ Arghiri Emmanuel, *L'échange inégal*, (Paris 1969).

utbyte. Emmanuel sluter i detta sammanhang från effekt till orsak och använder sig av premissen om det ojämna utbytet som det nödvändiga mellanledet. De konkreta exempel, som Emmanuel anför, för att visa den privilegierade arbetarklassens reaktionära natur hämtas emellertid från helt andra sammanhang, t ex från vita arbetargrupper i koloniala länder. Typexemplet är den franska arbetarklassen i Alger, där han säger sig spåra en direkt överflyttning från kommunistpartiet (under arbetarkampens ”normala” fas) till terrororganisationen OAS (då privilegierna hotades av den algeriska nationalismen). Samma förhållande antyds också för andra splittrade arbetarklasser (USA m fl).

Det teoretiska argument, med vilket Emmanuel söker legitimera sin tes om att arbetarklassen i de rika länderna de facto skor sig på de fattiga ländernas proletariat, bygger på en milt sagt tvivelaktig premiss, nämligen en närmast statisk, fysiologisk syn på arbetskraftens värde, dess reproduktionskostnader. Arbetskraftens värdebestämning ses bara utifrån den fysiska sidan (födan, kläderna, bostaden) och denna antas utveckla sig mycket långsamt. De ändrade kvalifikationskrav, som produktionens omstöpning medför för arbetskraften (utbildning, kompetens, hälsa etc), återspeglas inte i Emmanuels resonemang.

Den tes, som han för fram, blir då att den ”överersättning”, som den faktiskt utgående lönen utgör i t ex Västeuropa och USA i förhållande till arbetskraftens (underförstått: egentliga) reproduktionskostnader bara kan upprätthållas med hjälp av institutionella mekanismer (d v s utomekonomiska – t ex fackliga monopol). Den objektiva motsatsställningen mellan arbetarklasserna i metropolerna och arbetarklasserna i periferierna förmedlas då såväl av de existerande nationalstatliga samhällskontrakten som av det underliggande materiella villkoret för den nivå, som detta utspelas på, nämligen den internationella arbetsdelningen och det därur stammande ojämna bytet.

[här saknas text i originalet – *Red*] kontrakt” mellan arbete och kapital, som han utpekar som det avgörande beviset för sin tes om det ojämna utbytets effekter på arbetarklassen, mycket väl kan förstås som en effekt av inre mekanismer i kapitalistiska samhällen, utan att det imperialistiska sammanhanget behöver tilldelas den avgörande rollen.

De empiriska exempel han anför på effekterna av den höga levnadsstandardens korrump- perande inflytande är vidare hämtade från helt andra typer av samhällen än de centrala kapitalistiska samhällena – nämligen sådana där man antingen har en ras/etnisk differentiering av arbetarklassen, som garanteras och förstärks av den rådande statsmakten eller där man har en egentlig enklavekonomi (d v s där det rör sig inte om skiktningen inom ett samhälle utan om samexistensen i samma geografiska rum av två skilda samhällsformer). Typexemplet är en enklavekonomi, där arbetskraftens lön bestäms efter monetära kriterier utifrån den ena, medan reproduktionskostnaderna bestäms efter den andra samhällsformen⁸¹.

Såvitt jag kan förstå har Emmanuel blandat samman dels utsagor och exempel från två skilda sammanhang, dels betraktat u-ländernas arbetarklass och dess relation till världsproletariatet så att deras kamphorisonter ses som sammanfallande, vilket uppenbarligen är problematiskt.

---

⁸¹ Arbetare vid t ex avancerade industrier i fattiga och underutvecklade länder har ibland en löne- och levnadsnivå som vida överträffar den lokala industrins för att inte tala om lant- och plantagearbetargruppen. I det fallet har man t ex nämnt oljearbetarna i Venezuela och andra ställen. I andra fall ser man till förhållandet mellan de regelbundet arbetande industriarbetarna och det breda skiktet av undersysselsatta och arbetslösa jordproletärer, lumpenproletariatet i kåkstäderna etc, och då framstår industriarbetarens lott som gynnad. Jag skall inte närmare gå in på vilken form för arbetarklass periferikapitalismens speciella form för försenad industrialisering innebär.

Etniska och religiösa skiljelinjer inom arbetarklassen

De mekanismer för differentiering av arbetarklassen som jag behandlat i min tidigare artikel (och också senare i denna) är i huvudsak inneboende i den kapitalistiska reproduktionsprocessen och lyder dess lagmässigheter (produktionsprocessens omvälvning, förhållandet mellan arbetare och produktionsmedel, underläggandet av tidigare produktionsformer etc). Men i vissa, särdeles centrala fall, modifieras denna kapitalismens systematik på ett avgörande vis av historiskt givna och säregna former.

För att börja med det tydligaste exemplet: skiktningen av de manuella arbetarna i settler-samhällen.⁸² Ser man t ex för Sydafrikas del på de grupper, som utför manuellt arbete, är skillnaderna i arbetsförhållanden, inkomst, samhällelig ställning etc mellan vita och svarta enorma. Det samma kan påvisas för andra settler-samhällen med ett omfattande europeiskt inslag (Rhodesia, Algeriet).

För Sydafrikas del garanteras och cementeras denna åtskillnad via olika former av statsingrepp, lagstiftning etc. Det är för övrigt tvivelaktigt, om man i strikt mening kan tala om existensen av en vit arbetarklass i Sydafrika.⁸³

I USA finner vi också en etniskt skiktad arbetarklass, som historiskt sett via politiska och organisatoriska mekanismer har kommit att skiktas efter bransch-, fackförenings- och regionala gränser, vilka i stor, om än minskande, utsträckning sammanfaller med etniska grupper. I Nordirland har de protestantiska arbetarna via ingrepp på den politiska nivån tillvunnit sig fördelar i förhållande till de katolska arbetarna, främst i form av ett gynnande av protestantiska småkapitalister ("orange-kapitalismen") i förhållande till andra kapital.⁸⁴

Den Kommunistiska internationalen, arbetararistokratin och socialdemokratien

Den kommunistiska internationalen (KI) samlade under mellankrigstiden huvuddelen av den revolutionära arbetarrörelsen i Europa i en centralistisk organisation.⁸⁵ Det politiska huvudmålet var revolutionens genomförande och ett av KI:s strategiska huvudmål var att bli den dominerande kraften i arbetarklassen, främst då i dess massorganisationer (fackföreningarna). Men den europeiska verkligheten var de socialdemokratiska och reformistiska organisationernas dominans.

En av de omedelbara politiska uppgifterna blev således att i kamp mot socialdemokratien vinna över arbetarklassens majoritet; i detta syfte utvecklades olika taktiska principer för det fackliga arbetet och för agerandet gentemot socialdemokratiska arbetare, organisationer och

⁸² Arghiri Emmanuel, "White-Settler Colonialism and the Myth of Investment Imperialism", *New Left Review* 73.

⁸³ Robert Davies, "The White Working-Class in South Africa", *New Left Review* 82.

⁸⁴ Anders Boserup, "Contradictions and Struggles in Northern Ireland", *The Socialist Register* 1972, (London 1972).

⁸⁵ För en översiktlig framställning av den Kommunistiska internationalen hänvisas till Fernando Claudin, *The Communist Movement* (London 1975) [svensk översättning på marxistarkivet: [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1](#), och [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2](#)]. För en kort introduktion se Håkan Arvidsson – Lennart Berntson, "Kommunistiska internationalen" i Sven E Olsson (red) *Från SKP till Vpk* (Lund 1976) [marxistarkivet: [Zenit-artikel om Komintern](#)]. Jfr också den sovjetiska handboken *Die Kommunistische Internationale* (Berlin 1970).

Ett översiktligt urval av centrala KI-dokument och texter ges i Jane Degras *The Communist International 1919-1943. Documents. I-III* (London 1971). Teser och resolutioner finns utgivna i en rad olika utgåvor, samtida och nutida.

ledare (enhetsfronttaktiken i dess skilda utformningar). KI:s centrala utformning av en politisk linje gav sektionerna anvisningar på skilda medel (organisationsformer, programmatiska principer, taktiska framgångsvägar etc) för att nå målet. Jag skall i denna artikel inte beskriva dessa anvisningar såsom medel – materialet är förhållandevis lätt tillgängligt i sina huvuddrag.⁸⁶ Det som här är av intresse är KI:s ”svar” på de analytiska problem som är korrelater till de föreslagna politiska linjerna, organisationsformerna och taktikerna. Dessa problem kan förslagsvis formuleras så här:

Vad är det för aspekter av den kapitalistiska ekonomins utveckling, klassernas inre struktur och relation till varandra, särdrag i utvecklingen av arbetarnas klassorganisationer, de politisk-parlamentariska institutionernas karaktär och utveckling etc, som förklarar arbetarklassens uteblivna uppslutning bakom kommunismen och fortsatta stöd till socialdemokratin? Kort sagt: hur begrep och analyserade KI socialdemokratin och reformismen?

Det finns såvitt jag vet ingen systematisk studie av KI:s analys av och förhållande till socialdemokratin och reformismen.⁸⁷ Det finns däremot en rad tillfällen, där problemet berörs i det väldiga flödet av material från KI. Det är främst tre skilda sammanhang där man kan söka dels KI:s egen formulering av problemet, dels dess försök till svar.

(a) Det finns några texter där KI och dess ledande teoretiker söker analysera socialdemokratin och finna orsaker till dess inflytande. Det gäller avsnitt i teser från KI:s kongresser och plena i dess exekutivkommitté (EKKI), KI:s program från 1928 etc. Här är det främst socialdemokratin objektiva roll som förespråkare för en borgerlig politik i arbetarklassen, funktion som bromskloss för en revolutionär utveckling som slås fast. Något mera fördjupade framställningar finns t ex i det kollektiva arbetet *Die Sozialdemokratische Parteien* från 1925.⁸⁸ Jag har vidare gått igenom det tyska partiets tidskrift *Die Internationale* för att se i vad mån KI:s viktigaste sektion vid sidan av SUKP ställt och besvarat problemet.

(b) Bakom dessa explicita analyser av socialdemokratin, liksom bakom formulerandet av konkreta politiska linjer från KI:s sida ligger en del centrala, som regel underförstådda (och som självklara ansedda) antaganden: om förhållandet mellan ledning och bas i organisationer, förhållandet mellan ekonomisk kamp och politiska krav, hur politiska förhållningssätt förändras, traditionens respektive insiktens roll. Vidare bygger KI:s teori och politik på en något odynamisk föreställning om de kapitalistiska samhällenas manövermöjligheter.

(c) Vidare är själva organisationens form ett slags analys av motparten i kampen om arbetarklassens flertal. Ser man till dokumenten från KI:s uppkomst, så bestäms organisationsformen först och främst av partiets förhållande till statsmakten, dess grad av revolutionär effektivitet. Kaderorganiseringen, förhållandet mellan den fackliga och politiska kampen (och därmed också förhållandet parti-fackförening) antyder dock att partiets organisatoriska form också

⁸⁶ Jfr t ex Degras, a.a. och på svenska *Röda Häftnen* 3-4 och 6-7 (tredje respektive första och andra kongressen) samt återutgivningen av KI:s program (Stockholm 1972).

⁸⁷ Niels Christian Sidenlus, *Kommunistisk Internationale 1928-1935* (Århus 1976) ger en nyttig och systematisk översikt av KI:s politiska utveckling i förhållande till Tyskland och fascismen; också N Poulantzas, *Fascisme et dictature* (Paris 1970) har några ansatser. CDH Coles och Julius Braunthals historiker är beskrivande. Ej heller de äldre KI-historikerna behandlar detta problem särskilt ingående (Arthur Rosenberg, *A History of Bolshevism*, New York 1967 och Franz Borkenau, *World Communism*, Ann Arbor 1962)

Inte heller har jag trots träget sökande i bibliografier etc funnit något arbete, som ägnas problemet. Vad som finns är artiklar som Siegfried Bahnes om socialfascism-begreppet i *International Review for Social History*, vol. 10, s 211ff (”Sozialfaschismus in Deutschland”).

⁸⁸ E Varga (red) *Die Sozialdemokratischen Parteien. Ihre Rolle in der internationalen Arbeiterbewegung der Gegenwart* (Hamburg 1926).

uttrycker en annan bedömning av förhållandet mellan arbetarklassens olika delar, av förhållandet mellan omedelbara och långsiktiga kampmål än den klassiskt socialdemokratiska.

I min tidigare artikel försökte jag systematisera Lenins analys av reformismens rötter.⁸⁹ Jag försökte däri ge en bild av Lenins rätt sammansatta syn på förhållandet mellan kapitalismens utveckling, klassmönstrets differentiering, arbetarorganisationernas existensvillkor och den socialdemokratiska utvecklingen. Det leninska arvet fördes vidare på så sätt att flertalet av de för Lenin karakteristiska begreppen, teserna och förklaringselementen infogades i KI:s teori som en punktvis formulerad "leninism".⁹⁰

Det sätt varpå KI utvecklar och bygger vidare på de leninska utgångspunkterna färgas starkt av de lägesbedömningar som utgör grunden för KI:s analys och därur springande taktiska linjer. Det är ett välkänt faktum, att KI:s historia inte kan behandlas som en odifferentierad helhet utan att analysen av KI och dess politik bör ta hänsyn till de skilda faserna i KI:s utveckling och som i sig inte är villkorligt utformade utan är relaterade till, i första hand, den europeiska och särskilt den tyska kapitalismens konjunkturer. När det gäller analysen av socialdemokratin och reformismen, så kan man säga att denna för KI ingår som ett led i ett större block av problem, som formuleras och bedöms skiljaktigt under de olika faserna i KI:s utveckling. Det gäller

- analysen av imperialismens karaktär (och olika länders skiljaktiga inplacering i den imperialistiska kedjan)
- de kapitalistiska ekonomiernas konjunkturrella karaktär (uppsving, stabilisering, kris etc), marginaler och framtidsutsikter
- de politisk-parlamentariska institutionernas karaktär och dess effekter för de skilda klasserna (särskilt arbetarklassen)
- utvecklingen av de olika klassernas samlade relationer.

Dessa drag sammanfattas i en karakteristik av den rådande politiska konjunkturen, vilken som regel bestäms som en offensiv eller defensiv period för den revolutionära arbetarrörelsens del. Utifrån bedömningen av den politiska konjunkturen fastställs sedan såväl

- KI:s huvuduppgift som
- socialdemokratins huvudsida i den rådande konjunkturen.

Utifrån detta bestäms sedan i sin tur

- synen på det fackliga arbetets former (arbete inom eller utom de reformistiska fackföreningarna, kamp om poster eller ej, huvudkrav som skall ställas etc) och
- taktiken i förhållande till de partilösa arbetarna och socialdemokratin (väljare, medlemmar, lägre funktionärer/organ, ledare/ledning).

Jag kan och skall inte i detta avsnitt skissera sammanhanget mellan dessa olika element i KI:s politik och analys för organisationens skilda perioder. Min önskan är att antyda den ram som KI:s analys av socialdemokratin och reformismen måste ses inom för att antyda logiken

⁸⁹ G Olofsson, a.a.

⁹⁰ Se t ex teserna från EKKI:s femte plenum i april 1925, *Teser över de kommunistiska partiernas bolsjevisering* (Stockholm 1925), som presenterar leninismen i elva punkter. Den tionde av dessa behandlar skiktningen av proletariatet som en orsak till arbetarrörelsens uppdelning i opportunistiska och revolutionära tendenser, (ibid., s. 12).

bakom förändrade positioner i olika perioder. Ett exempel dock.

Exemplifiering: KI under den omedelbara efterkrigstiden

Imperialismen vacklade. Tyskland och Österrike-Ungern pressades tillbaka. Kapitalismen befann sig i en allmän kris och hade genom kriget förverkat sitt förtroendekapital bland massorna. Ingen antydan fanns till uppsving eller stabilisering. Arbetslöshet och elände försämrade läget för arbetarklassen som helhet och vidare utjämnades, bl a till följd av imperialismens kris, skillnaden mellan arbetararistokratin och andra delar av arbetarklassen. Kapitalets marginaler var mycket snäva. Perioden bedömdes som offensiv: klasskampen övergår i inbördeskrig. Parlamentarismen (i många länder en effekt av krigets upplösning) sågs som en fasad, ett bedrägeri. Huvudaspekten av socialdemokratins var dess förräderi mot revolutionen – detta gällde såväl den egentliga socialdemokratins som de mera center/vänsterbetonade avspjälkningarna från II:a internationals partier. Kommunisterna skulle skarpt avgränsa sig från de socialdemokratiska organisationerna; oförsonlig kamp mot den egentliga socialdemokratins ("kapitalets direkta lakejer och den kommunistiska revolutionens bödlar")⁹¹. Kommunisternas plikt var att arbeta i de existerande fackföreningarna men söka föra in dessa på klasskampens väg. Kamp, propaganda, avgränsning såväl politiskt som organisatoriskt mot socialdemokratins och synen på fackföreningarna som den centrala kampterrängen – det var KI:s svar i perioden.

Diskussion och problematisering av KI-teserna

Grundantagandet för KI:s bedömning av perioden kan sävs vara följande passus från december 1920: "I praktiskt taget hela Europa är arbetarklassens styrka för närvarande så stor att proletariats seger över bourgeoisien skulle vara tämligen lätt, om arbetarklassen vore tillräckligt förberedd att utföra sin historiska uppgift. Vad arbetarklassen främst saknar för närvarande är sin egen klara teoretiska insikt, medvetenheten om sina mål, en klar förståelse för sin revolutionära väg. Det främsta hindret för vår seger är bland oss själva."⁹²

Varför existerar denna förmånliga kraftbalans?

(a) Kapitalismen har inga manövermarginaler. Den kan inte "garantera arbetarna ens de livsvillkor de hade före kriget".⁹³ Arbetarnas spontana krav på drägligare villkor kan ej tillfredsställas inom kapitalismens ramar. Samma förutsättning ger kommunisterna ett försprång i förhållandet till socialdemokratins, då det ej längre är möjligt att ernå förbättringar inom det existerande systemets ram.

(b) Socialdemokratins antas vara komprometterad genom sin roll under världskriget (se citatet ovan). Den har vidare genom arbetararistokratis försämrade läge inte längre samma tydliga sociala bas i ett distinkt arbetarklasskikt.

(c) Nya arbetarmassor kommer in i fackföreningarna. Dessa antas inte komma att nöja sig med "den gamla fackliga byråkratin och de gamla fackliga organisationsformerna"⁹⁴ utan är öppna för kommunisternas argument, bl a på grund av vad som anförs i (a) och (b).

KI:s argumentation synes vila på några premisser, som förefaller tvivelaktiga:

(i) Kapitalets kris är sådan att reallöpen och sysselsättningen ej kan höjas.

⁹¹ *Röda Häftet* nr 6-7, s 40 (1919).

⁹² Degras, a.a., I, s 202 (1920).

⁹³ *Röda Häftet* nr 6-7, s 99 (1920).

⁹⁴ *Ibid.*, s 95.

- (ii) Bedömningen av socialdemokratin under kriget antas automatiskt föras vidare under fredstid.
- (iii) Aktiverade arbetarskikt, tidigare apolitiska eller icke-socialistiska antas vara lättare att vinna för kommunisternas politik än tidigare socialdemokrater.
- (iv) Facklig-ekonomisk radikalism antas omedelbart föra till en revolutionär politisk hållning.
- (v) Reallönens fall och försämrade levnadsvillkor i allmänhet antas medföra en tämligen automatisk radikaliserings och kampberedskap.
- (vi) Den socialdemokratiska vänstern (den s k centriska strömningen) är en bromskloss för arbetarklassen i dess radikaliserings, ty den förlamar ”med alla medel proletariats energi, förlänger krisen och mångfaldigar på så sätt Europas elände. Kampen mot den socialistiska centern är den nödvändiga förutsättningen för framgång”.⁹⁵
- (vii) Arbetarklassens spontana inställning är ”egentligen” revolutionär: funnes inte bara de existerande höger- och vänstersocialdemokratiska organisationerna och ideologierna, som vilseleder arbetarklassen, skulle dess revolutionära potential vara avsevärt större.

Sammanfattning

De här anförda dragen i KI:s syn på socialdemokratin är grundläggande för dess analys av socialdemokratin under mellankrigstiden, särskilt under perioden fram till 1935. De olika faserna och politiska linjerna lägger tyngdpunkten än här, än där, några element modifieras. Vad som förbliver är dels den onyanserade synen på kapitalismens inneboende dynamik, dels en ekonomistisk kris- och medvetandeteori och, inte minst, synen på arbetarklassens förhållande till ”sin” socialdemokrati och ”sin” stat som ett yttre, påtvingat förhållande. När krisens fördjupning slår mot arbetarklassen antas denna relativt obehindrat kunna skaka av sig dessa fjättrar. I detta sammanhang utgör tesen om arbetararistokratin en central och oskiljaktig del av KI-traditionens syn på socialdemokratin (både genom anknytningen till imperialism-teorin och den inre skiktningen av arbetarklassen p g a produktionens omstöpning). Tesen konkretiseras dock aldrig närmare. Man söker t ex inte statistiskt belägga den; den är snarare ett oangripligt postulat, vars specifika förklaringsvärde blir lågt genom dess allmänna och oprecisa form. Det förtjänar att noteras att moderna sovjetiska teoretiker fortfarande, på samma oprecisa och oförpliktande sätt, åberopar tesen som den grundläggande förklaringen till socialdemokratins masstöd.

Jag skall behandla KI:s analys av socialdemokratin i ytterligare två sammanhang men där nöja mig med den direkta analysen av socialdemokratin/reformismen. Det är dels några inslag i 20-talets diskussion med centrum i arbetet *Die sozialdemokratischen Parteien* (1926), dels framställningen av socialdemokratin som ”socialfascistisk” under KI:s s k tredje period.

Kollektivarbetet Die sozialdemokratischen Parteien (red. E Varga)

Huvudtesen i detta arbete, som är KI:s enda försök till en samlad och systematisk framställning av socialdemokratin, är att de skilda sd-partierna trots olika karaktär och taktik fyller samma politiska funktion: försvaret av det kapitalistiska systemet, ”... socialdemokratin är bourgeoisins skyddsvall i försvaret av dess klassherravälde.”⁹⁶ Samma roll och funktion fast i olika förklädnader.

⁹⁵ Ibid., s 52f (1919).

⁹⁶ Varga, a.a., s 5.

I inledningen till arbetet gör Varga en sammanfattande framställning av socialdemokratins dubbelnatur, som är den kanske mest systematiska framställningen av ”det socialdemokratiska problemet” inom KI, om den än befinner sig på en väl abstrakt nivå. Det finns inte, menar Varga, i den II internationalen som i KI bindande centrala beslut om organisation, politik etc. Orsaken därtill

”ligger i den objektivt tudelade situationen för de socialdemokratiska partierna. De är i allmänhet 'borgerliga arbetarpartier' och deras funktion är att inom arbetarklassen skydda existensen av den kapitalistiska samhällsordningen. Därur stammar en ständig motsägelse mellan fraseologi och faktisk politik. Enligt sin fraseologi är socialdemokratien ett proletariets klasskampsparti. Av historiska grunder kan den bara behålla arbetarmassornas förtroende, om den också förkunnar klasskampen som sitt program. (Labour-partiet utgör här ett undantag, vars ledning öppet förkastat klasskampen. SPD har i sitt programutkast till Görnitz-kongressen 'glömt' klasskampen. I motsättning till sin fraseologi företräder den i sin praktiska politik bourgeoisens intressen, i det att den med full kraft går in för den kapitalistiska samhällsordningens vidare bestånd och principiellt förkastar det väpnade upproret, den enda möjligheten till dennas störtande. Denna tudelning åstadkommer en ständig oklarhet i socialdemokratins uttryckssätt.

Socialdemokratins förbindelse med bourgeoisien inskränker sig dock inte till dessa allmänna drag. Varje enskilt socialdemokratiskt parti är mycket tätt knutet till sin egen bourgeoisie. Och då de olika ländernas bourgeoisier ... enligt kapitalismens väsen har motsatta intressen måste också de socialdemokratiska partiernas faktiska politik bli motsägelsefull.”⁹⁷

Socialdemokratins funktion anknyts i dessa allmänna teser till borgerligheten i det egna landet som helhet. Denna förbindelse är enligt Varga så intim att motsättningen mellan borgarklasserna i olika länder också förs över till respektive socialdemokrati. Men problemet är att borgerligheten ju inte är en enhetlig klass, utan en splittrad. Vilken del av borgerligheten anknyter då socialdemokratien närmast till? I allmänhet sägs den stå närmare ”bourgeoisens så kallade 'vänstra' flygel, d v s småborgerskap, radikaler, intellektuella och företrädare för färdigvaruindustrin, medan den i allmänhet befinner sig i skarp opposition till den tunga industrins bourgeoisie och godsägarna”.⁹⁸

Slående är den begränsade roll som Varga ger kategorin ”arbetararistokrati”; tyngdpunkten ligger som synes på relationen klassen-organisationen-staten. Arbetararistokratibegreppet dyker upp på några ställen i redogörelsen för de skilda ländernas socialdemokratiska partier, men har ingen central roll i förklaringen av de skilda partiernas medlemsbas, sociala inflytande etc.⁹⁹ Det är för övrigt påfallande hur mycket mera, realistisk framställningen av

⁹⁷ Ibid., s 9f.

⁹⁸ Ibid., s 18.

⁹⁹ Orsaker till det reformistiska inflytandet i *Tyskland* tilldelas socialdemokratins roll som dagsintressenas artikulatör (s. 66f) – man framhäver också organisationens och funktionärernas roll. Arbetararistokratin åberopas för förkrigsperioden. För SFIO i *Frankrike* anfördes de småborgerliga intellektuella skikten som reformismens bärare (s 75, 97ff). För *England* framhävs den effekt som liberalismen hade före världskriget. Arbetararistokratin dyker upp i kapitlet om *Italien* men då som det Republikanska partiets bas (s 133). För *Belgiens* del är det partiets säregna organisatoriska uppbyggnad, som kommit att ge de politiska specialisterna (kommunalpolitiker m fl) en central politisk-organisatorisk roll (s 155, 163f). För *Österrike* framhålls partiets vittförgrenade apparat för intressebevakning. Tvåpartisystemet styr in arbetarna i SPÖ och austromarxismens ideologiska uppgift är att kvarhålla dem (s 181ff). I *Tjeckoslovakien* betonas den nationella frågans roll – ett parti per språkgrupp – (s 203f). Också här anfördes socialdemokratins företrädande av klassens reproduktions/försäkringskrav liksom statens preferensbehandling av de reformistiska fackföreningarnas arbetslöshetskassor. För *Ungern* betonas såväl effekten av invandrade arbetare, som tar med sig den reformistiska ideologin, och det ideologiska inflytandet på en partiledning i tysk emigration samt partiets anknytning till de statsberoende sjukförsäkringskassorna, där många ledare är anställda (s 243), sammanväxningen mellan parti och fackföreningsrörelse (s 246f, 259), socialdemokratins his-

bakgrunden till de socialdemokratiska partiernas massinflytande är i bokens länderbeskrivningar än i den gängse KI-prosan. Gång efter annan påpekas vikten av de socialdemokratiska partiernas förstfödsrätt, deras roll som arbetarklassens ”historiska parti”. Vidare framhävs betydelsen av det rådande politiska systemet för upprätthållandet av det socialdemokratiska inflytandet (såväl i form av borgerliga regeringars selektiva gynnande av detta i förhållande till de kommunistiska som valsystemets struktur). Intressant är också den roll som tilldelas olika försäkringsorganisationer (sjukkassor, arbetslöshetsförsäkringar) som genom statligt stöd blir ett verksamt instrument för utbredandet och befastandet av det socialdemokratiska inflytandet i arbetarklassen. Trots sina korta och rätt deskriptiva framställningar är flera av partianalyserna uppslagsrika och givande – de är inte bara specificeringar av den allmänna KI-analysen av socialdemokratierna utan innebär också avsteg (och framsteg och förnyelse) i förhållande till de officiella teserna. Variationsbredden i de socialdemokratiska partiernas grund för inflytande i arbetarklassen klargöres.

Problemet i Varga-volymen är att de allmänna principerna i inledningen om socialdemokratin och reformismens natur är tämligen oförmedlade i förhållande till de konkreta länderbeskrivningarna. Taggen som helhet visar dock volymen såväl betydelsen av imperialismens inverkan på klassmönstret (arbetararistokratin etc), socialdemokratin som förmedlare av arbetarklassens reproduktionskrav (löner, försäkringar mot sjukdom, arbetslöshet etc), vikten av den fackliga byråkratin i partierna, förhållandet mellan facklig och politisk kamp. Dessa olika teoridelar är dock inte explicit sammanknutna.¹⁰⁰

Böttcher och Frölich: två tyska bidrag

I mitten av 20-talet finns också några artiklar i KPD:s tidskrift *Die Internationale* som kan belysa KI-traditionens form för analys av socialdemokratin. Det rör sig å ena sidan om en upprepning av arbetararistokratitesen med formuleringar om opportunism, mutor, korruption etc.¹⁰¹ En karakteristisk artikelrubrik är ”Demokratin korruptionssystem och SPD”.¹⁰² Den rådande opportunismen i SPD ”förklaras inte ur kriget och revolutionen, utan tvärtom; det brottsliga krigets utdragenhet, nerkämpandet av revolutionen förklaras av SPD:s korruption”.¹⁰³ Författaren, Paul Böttcher, en av ledarna för KPD:s fackliga verksamhet, skrev artikeln 1925 med anledning av en korruptionsskandal inom SPD. I samband därmed anknöt han till Lenin: ”Lenin har om och om igen fastställt – och hela hans ställning till socialdemokratin och till Andra Internationalen vilar på detta faktum – att imperialismen genom de extraprofiter den gör i kolonierna kan 'muta' vissa delar av arbetarna och genom lönehöjningar och små fördelar av annat slag försmåborgerliga dessa och förvandla dem till kapitalismens fromma drängar. Lenin har visat, hur denna 'muta' för de enskilda arbetarna betyder en liten 'ståndsfördel', för ledarna och funktionärerna allt större och mera direkta mutor.”¹⁰⁴

Dessa mutor är opportunismens orsak. Den föreliggande korruptionsskandalen bevisar enligt Böttcher de leninska teserna. SPD framställs som ett borgerligt parti, vars öde är förbundet med kapitalismen. ”SPD:s politik är en småborgerlig politik: de arbetare som bär upp den är

---

toriska roll som arbetarklassens företrädare (s 2580; också skiktningen kommer in, när det gäller de ”kvalificerade arbetarna” (s 259f).

¹⁰⁰ Vargas utsaga om det ”uppenbara, att ett oavbrutet långvarigt deltagande av socialdemokratin i en borgerlig regering skulle medföra en snabb nedgång i dess inflytande bland arbetarna” (s 19) synes ej bekräftad.

¹⁰¹ Det gäller såväl en rad artiklar i *Die Internationale* som KI-material, som redovisas i Degras vol II.

¹⁰² Paul Böttcher, ”Das Korruptionssystem der Demokratie und die SPD”, *Die Internationale* 1925, s 177ff.

¹⁰³ *Ibid.*, s 177.

¹⁰⁴ *Ibid.*

försmåborgerligade arbetare, förborgerligade, av kapitalet 'mutade' (naturligtvis inte direkt som fallet är med ledarna)".¹⁰⁵

Denna uttunning av "muta" tömmer det på allt materiellt innehåll och förklaringsvärde. I diskussionen av partifunktionärerna (vilka ovan sågs som det skikt som företrädesvis var mottagare av mutorna) tilläggs det faktum att skiktet nu har en säkrare och stabilare existens än arbetarklassen som ett avgörande kriterium på att det har avlägsnat sig från proletariatet. Denna existensens osäkerhet framstår för Böttcher som "det enligt Marx karakteristiska kännetecknet på lönarbetaren",¹⁰⁶ vilket är ett förenklande av begreppet proletär.

Om Böttcher uppvisar flertalet av de negativa dragen i KI-traditionens sätt att angripa frågan om socialdemokratien, så rymmer några artiklar av den ledande KPD-teoretikern Paul Frölich om SPD en intressantare vidareföring av de leninska tankarna.¹⁰⁷ Enligt Frölich är det helt otillräckligt att bara fastställa socialdemokratiens objektiva, allmänna roll – en noggrann kunskap om partiet är nödvändig.

Frölich tilldelar funktionärerna en avgörande roll för förståelsen av SPD. Ledarskiktet är rätt omfattande, antalet funktionärer stort liksom de tjänstemän och byråkrater som antingen fungerar i arbetarklassens sidoorganisationer eller är insatta av partiet i kommunal-, provins- eller centralförvaltningar. Betydelsen ligger i att dessa slikt har bestämda intressen och att deras politik bestäms utifrån dem. I perioden före kriget var fackföreningsbyråkratin det avgörande elementet, det var den som fastlade krigspolitiken. Skiktets centrala kännetecken är dess direkta bundenhet till den kapitalistiska statens existens. Krigsförvaltningens olika organ var dess spelrum. Efter republikens införande menar Frölich, att "den övervägande delen av den gamla funktionärsapparaten gick över i stats- och kommunalförvaltningen".¹⁰⁸ SPD förankras på så sätt i republiken och dess institutionella form. Grundvalen för partiets maktställning inom statsmaskineriet vilar på att partiet/funktionärerna har stort inflytande i och över arbetarklassen. Partiets dubbla bindningar till stat och arbetarklass kommer här tydligt fram. Kan bourgeoisien själv hålla arbetarklassen nere utan hjälp från socialdemokratiens sida "bogserar man bort socialdemokratien från regering och förvaltning".¹⁰⁹ Utrymmet för den socialdemokratiska politiken kan således bestämmas som "arbetarpolitik på grundval av och inom ramen för den borgerliga staten".¹¹⁰

Genom vilka mekanismer upprätthålls då det socialdemokratiska inflytandet över arbetarklassen, grundläggande för dess roll enligt ovan? En väsentlig förklaring ligger i att SPD kan framställa sig som bärare av den gamla traditionen, klassens naturliga parti. Detta kan ske genom en åtskillnad mellan ord och handling: Hur kan man få arbetarklassen att hålla till godo med en borgerlig politik, om man inte sveper in varje politisk handling i en tjock pseudomarxistisk gröt (Schleim)? SPD söker vidare, enligt Frölich, att aktivt ingjuta en småborgerlig anda i arbetarklassen (pacifistiska, religiösa, kulturkonservativa drag) förmedlad av partiets tongivande småborgerliga intellektuella.

Med traditionen avser Frölich sådant som gammal och väl inplanterad partiorganisation liksom att alla arbetarrörelsens grenar är starka. SPD:s styrkebälten i Tyskland (Sachsen, Hannover, Hamburg etc) karakteriseras av detta. Därtill kommer att dessa områden också

¹⁰⁵ Ibid., s 178.

¹⁰⁶ Ibid., s 179.

¹⁰⁷ Paul Frölich, "Ueber die gegenwärtige Rolle der SPD", *Die Internationale* 1925, s 597ff och 725ff.

¹⁰⁸ Ibid., s 725.

¹⁰⁹ Ibid., s 727.

¹¹⁰ Ibid.

präglas av medelstor industri (i stor- och tungindustriella områden har däremot KPD sina bastioner). Detta faktum tycks bekräfta erfarenheten att ”till SPD hör framför allt de arbetare som fortfarande har en osäker förhoppning på demokratins under och en fredlig lösning på 'den sociala frågan', en förhoppning som förflyktigas i revolutionärt tillspetsade situationer”.¹¹¹ Ett ytterligare tecken på traditionens makt är det faktum att SPD-medlemmarna som regel tillhört partiet också före kriget (ungdomarna är mycket få).

Frölich sammanfattar: ”Apparaten, det stora antalet funktionärer i arbetarrörelsen, kommunerna och pressen, sedan traditionen och slutligen arbetarklassens moraliska svagheter (die moralische Schwäche der Arbeiterschaft) – det är SPD:s styrka.”¹¹²

Kring mitten av 20-talet kan man i KI:s och KPD:s material finna exempel på såväl en från empirin frikopplad upprepning av arbetararistokrati-mut-opportunismtematiken som ansatser till analyser av den nya roll som den europeiska socialdemokratin kommit att spela efter världskrigets omvälvningar (parlamentarismens genomslag i åtskilliga länder, kraftigt ökad organisering av arbetarklassen, socialdemokratiska inträden i regeringar och förvaltning) med en tonvikt på socialdemokratins roll som förmedlare mellan denna nya statsmakt och arbetarklassens reproduktionskrav.

Socialdemokratin som ”socialfascism”

Under perioden före och under 30-talets ekonomiska kris stod KI i sin skarpaste motsatsställning till socialdemokratin. Det var under denna period, KI:s s k tredje period, som begreppet socialfascism systematiskt användes för att karakterisera socialdemokratin. Om man skall karakterisera KI:s analys av socialdemokratin under denna epok, så kan man säga att man förhållande till de tidigare positionerna dels tenderade att helt identifiera socialdemokratin med dess objektiva roll (skyddsvall för kapitalismen och den borgerliga staten etc) dels att som följd av det förändrade politiska läget (kapitalismens kris, den relativa stabiliseringens slut och arbetarklassens revolutionära offensiv) framhäva socialdemokratins sammansmältning med statsmaskineriet, vilket p g a läget blir detsamma som att den får en fascistisk funktion. Kraftigare än under 20-talets mitt (jfr Varga) poängteras arbetararistokratins avgörande roll som socialdemokratins bas.

Upptakten till den tredje perioden är förarbetena till KI:s sjätte kongress-utkast till programmen, den skärpta kursen i såväl det ryska partiet som den Röda fackföreningsinternationalen.¹¹³ Programmets grundläggande premisser anges i dess första sats:

”Imperialismens epok är den döende kapitalismens epok.”¹¹⁴ ”Imperialismen splittrar den stora massan från den del av arbetarklassen, vars materiella existens är den tryggaste. Detta arbetarklassens av imperialismen köpta överskikt /skänker/ de socialdemokratiska partierna *deras ledande kadrer*.”¹¹⁵

Socialdemokratins ställning som förmedlare av arbetarklasskrav till staten och den verkliga dubbelkaraktär, som detta medför för socialdemokratierna, förenklas så att kampen för arbetarklassens dagsintressen från socialdemokratins sida bara framstår som sken och bedrägeri, ty: ”Även om socialdemokratin som tjänarinna åt bourgeoisins intressen inom arbetarklassen fullständigt står på klassgemenskapens och den borgerliga koalitionen bas, så

¹¹¹ Ibid., s 729.

¹¹² Ibid., s 730.

¹¹³ Sidenius, a.a , s 22.

¹¹⁴ *Kommunistiska internationals program* (Stockholm 1929), s 3.

¹¹⁵ Ibid., s 4 (min kursivering).

tvingas den dock i vissa perioder att inta ställningen av ett oppositionellt parti, till skenet försvarar den proletariatets intressen i dess ekonomiska kamp för att dymedelst lura till sig förtroendet från en del av arbetarklassen.”¹¹⁶

I materialet från sjätte kongressen 1928 finns klara antydningar om socialdemokratins delvisa släktskap med vissa fascistiska drag, men karakteristiken är ännu ej fullt utbildad. Däremot preciseras ytterligare socialdemokratins sammansmältning med statsmaskineriet, med diverse klassamarbetsorgan: ”det försiggående sammanväxandet av statsapparaten och företagarorganisationerna med spetsarna av de av socialdemokratins ledda arbetarorganisationerna, uppkomsten av en ny tjänstemannakategori, rekryterad ur arbetararistokratin (stats- och kommunaltjänstemän, tjänstemän i företagarorganisationerna, funktionärer i arbetarnas och kapitalisternas 'gemensamma' organisationer, de s k 'representanterna för proletariatet' i postväsendet, i järnvägsledningen, i bankorganisationerna, där de uppträder i fackföreningarnas, kooperationens o s v namn”.¹¹⁷

Framväxandet av tesen om socialdemokratins som socialfascistisk tar ordentlig fart från EKKI:s 10:e plenum i mitten av 1929. Temat varierar något under 30-talets första år, men Knorins beskrivning från slutet av 1933 är giltig för KI:s inställning under hela perioden: ”Socialdemokratins nuvarande kris är en kris, som uppstår genom dess snabba fascistisering, genom dess kapitulering inför fascismen.”¹¹⁸

Det är uppenbart att teorin om socialdemokratins som socialfascistisk vilade på ett såväl teoretiskt som faktiskt bräckligt underlag. Själva den reformistiska arbetarrörelsens inneboende spänning mellan arbetarklassens och statsmaktens krav misskänns och i stället reduceras socialdemokratins till ett rent redskap. På samma sätt uppförstoras de tendenser till institutionaliserat klassarbete, som uppenbarligen var en realitet runt om i Europa under 20-talet (kommissioner, domstolar, företagsdemokratiska försök etc) till att bli det avgörande kännetecknet för den reformistiska arbetarrörelsen.

Materialet från KI under denna tid är repetitivt till sin karaktär. Det finns dock exempel på hur man inom KI inte bara mekaniskt upprepar aristokratitesen i sin klassiska form utan också söker begrunda arbetarklassens skiktning i förhållande till de nya dragen i mellankrigstidens kapitalism, främst då rationaliseringen och tayloriseringen inom industrin.

Rudolf Gerber söker i en artikel från 1929 att materiellt förankra socialdemokratins postulerade övergång från opportunism till socialfascism genom att framhäva förändringen i arbetarklassens överskikt, d v s genom att ge begreppet arbetararistokrati ett nytt innehåll.¹¹⁹ Frågan som Gerber ställer är vilken förändring i skiktets korruptionsform som är grunden för omvandlingen till ”socialfascism”. Vad som skett i och med perioden av kapitalistisk rationalisering är att de yrkesskickliga arbetarnas särställning undergrävs p g a mekaniseringen. Lönespännvidden mellan yrkesarbetare och grovarbetare minskar trots ökad lönedifferentering inom arbetargruppen som helhet. Förklaringen till denna paradox är att ”den kapitalistiska rationaliseringen drar in breda massor av dåligt betalda arbetare i produktionsprocessen (främst kvinnor och unga arbetare), sänker lönerna för breda arbetarmassor, medan den å andra sidan skapar välbetalda positioner för en smal grupp, som dock inte helt samman-

¹¹⁶ Ibid., s 22f (min kursivering).

¹¹⁷ Ibid., s 22f

¹¹⁸ W. Knorin, *Fascismen, socialdemokratins och kommunisterna* (Stockholm 1934), s 26. Citaten från perioden kan lätt mångfaldigas; se t ex citat och hänvisningar i Sidenius, a.a., s 69-72, 97-99, 103-105, 115-117, 130, 164-167, 199-203, 233-35.

¹¹⁹ Rudolf Gerber, ”Das Gesicht des deutschen Sozialfaschismus”, *Die Internationale* 1929, s 481ff.

faller med de yrkesutbildade arbetarna i gammal mening. Ty enstaka arbetare, som intar nyckelpositioner i arbetsprocessen, måste just inom den på löpande-bands-arbete inriktade rationaliserade fabriken genom högre lön, premier etc förmås /angespornt/ till en högre aktivitet i kapitalets intresse”.¹²⁰

Skillnaden mellan den gamla och den nya arbetararistokratin är viktig. Den gamla hade ett om än inskränkt ståndsmedvetande som förenade den mot företagarna. Den nya arbetsorganisationen medför, att speciellt ”företagsviktiga” arbetare dras fram till individuellt avancemang, vilket ger skiktet en småborgerlig, individualistisk karaktär. Den ideologiska konsekvensen av detta skikts framväxt är förintandet av klasskampen också i dess skrämmässiga former (som den gamla arbetararistokratin bar upp) och dess ersättande med ett förhålligande av arbetsgemenskapen, den industriella demokratin etc.

Epilog: politiken ändras, analysen består

Som bekant ändrade KI sin taktik gentemot socialdemokratin, synen på den borgerliga demokratin etc från 1934-35 till en bredare samarbetslinje med såväl socialdemokrater som borgerliga partier.¹²¹ Vad som skett för KI var en förändring av bedömningen av den rådande konjunkturen och därur följde en annan taktisk bedömning. Men det finns föga spår av en radikal omtänkning av socialdemokratins/reformismens problem, som går utöver KI-traditionens tidigare positioner (20- och 30-talets inklusive). I perioden mellan 1939 och 1941 finns också klara återfall i den tredje periodens terminologi i EKKI:s material.¹²²

En egentlig vidareutveckling av KI-traditionens analys av de socialdemokratiska partierna och reformismen hör till en senare epok och då under intryck av omvandlingen av kapitalism, arbetarklass och arbetarrörelse i Europa under tiden efter andra världskriget. De klassiska leninska positionerna med sin tyngdpunkt i arbetararistokratin är fortfarande grundläggande för sovjetiska och andra teoretiker. Långt fram i tiden var det fortfarande mest en fråga om repetition.¹²³

Under senare år kan man i mera utvecklade sovjetiska arbeten märka en mera nyanserad framställning av socialdemokratins karaktär, dess förändrade ställning i takt med de kapitalistiska staternas omvandling. I några uppsatser kan man notera, att författarna i sin framställning anför ett förklaringsmönster för reformismens och socialdemokratins styrka och bas i arbetarklassen som tar upp andra trådar i Lenins analys än just arbetararistokratin liksom man söker inarbete effekterna av kapitalismens, statsmaskineriets och arbetarrörelsens förvandling. Nutida sovjetiska teoretiker använder sig inte av teorin för att förklara den

¹²⁰ Ibid., s 483. Jfr för övrigt Vargas inlägg på sjätte Kominternkongressen 1928, där han framför likartade tankegångar.

¹²¹ Se upptakten i EKKI:s rapport inför sjunde kongressen ”Från den skakade stabiliseringen till den andra perioden av revolutioner och krig”, *Kommunistisk Tidskrift* februari 1935 [artikeln ingår i artikelsamlingen [SKP och arbetsplatserna 1929-35](#) på marxistarkivet] och G Dimitrov, *Enhetens och folkfrontens problem* (Stockholm 1973).

¹²² Se t ex Degras, a.a., III, s 447, 457 och 467.

¹²³ Se t ex *Marxismen-leninismens grunder* (Moskva u.å. ca 1960) s 267f för repetition av arbetararistokrati-tesen. Av senare utveckling framhävs bl a de s k arbetardirektörerna i statliga och privata företag (Österrike och Tyskland). E Varga betonar i sitt arbete *Grundfragen der Ökonomie und Politik des imperialismus* (Berlin 1955) vikten av arbetararistokratin, vars roll dock minskar, och främst av arbetarbyråkratin (s 566ff). Gunter Sader understryker också, att arbetararistokratin minskar i betydelse (”Racines historiques et sociales de l’idéologie socialiste de droite”, *Recherches Internationales k la lumière du marxisme* No 11, jan-febr 1969, s 12ff). Också Sader betonar arbetarbyråkratins centrala roll som social huvudkraft för hög-socialdemokratin (s 19).

moderna reformismen.¹²⁴

Sammanfattning av arbetaristokratibegreppet i KI-traditionen

Arbetaristokratibegreppet var flitigt använt i KI:s analyser av socialdemokratien. Man frestas att säga, särskilt i de perioder när den taktiska huvudlinjen varit att bekämpa socialdemokratien *en bloc* (1919-21, 1928-34, 1939-41). Med få undantag fungerar det som ett postulat, som en oproblematiserad konsekvens av imperialismen. Dess utsagokraft blir inte större med tiden, särskilt som dess funktion ofta blir att skjuta den förändrade kapitalismens och parlamentariska demokratins effekter för arbetarklassen och socialdemokratien i bakgrunden.¹²⁵ Som vi ovan sett finns det inom KI nedslag av en begynnande reflektion över såväl effekten av de förändrade former för mervärdeproduktion, som löpande bandsarbetet och rationaliseringen etc medförde, som de ramar som framväxten av statliga och paritetiska arbete-kapital-organ satte för utvecklingen av reformismens organ. En del av dessa ansatser kan vi se mera systematiskt utvecklade i senare arbeten.

Sammanfattningsvis kan vi säga att, åtminstone på basis av min materialgenomgång, KI-traditionen inte förmått producera ett systematiskt svar på frågan om socialdemokratiens och reformismens väsen, karaktär, funktion och styrka. Den som regel ritualistiska användningen av "arbetaristokrati"-begreppet som grundläggande förklaring till reformismens väsen understryker frånvaron av en sådan teori. Teorins oprecisa karaktär understryks av att den kunde förenas med klart olika politiska linjer gentemot socialdemokratien.

För att inte sluta framställningen med denna negativa konklusion, så skall vi nästa avsnitt följa några olika försök som socialhistoriker – med utgångspunkt i KI-traditionen, gjort för att etablera arbetaristokrati-begreppet på en solid vetenskaplig grund, teoretiskt preciserat och empiriskt prövat. Det problem som kan styra denna framställning är om begreppet trots denna äreräddning ändå kan bära hela den förklaringsbörda, som den kommunistiska och leninistiska traditionen lagt på det, eller om hela problemet måste omformuleras.

---

¹²⁴ Se t ex *Ideologie des Sozialdemokratismus in der Gegenwart* (Frankfurt 1972) särskilt kapitel 14. En redigerad version av detta kapitel finns också som V Vasin m fl, *Communists and Social-Democrats* (Moskva 1972). Här avförs diskret arbetaristokrati som förklaring till reformismens styrka idag till följd av dess faktiska bortvittring.

¹²⁵ Jfr t ex A Fogarsis artikel "Lenins Lehre von der Arbeiteraristokratie und ihre Anwendung auf Fragen der Gegenwart", *Unter dem Banner des Marxismus* 1935:4, s 341ff; alla sociala, ekonomiska och teknologiska förändringar tenderar där att reduceras till bestickning; på det sättet blir begreppet rätt innehållslöst.

Från Komintern till socialhistorien

[Ur Arkiv 13-14]

Inledning

Mycket av den aktuella sociologiska och socialhistoriska analysen av arbetarklassens reformism och radikalism bygger på förställningar och teorier som antingen är direkta utlöpare av Engels' och Lenins teser om arbetararistokratin eller på ett mera uttunnat sätt utgår från arbetarklassens skiktning. Det gäller allt från teorin om arbetarklassens embourgeoisement, arbetaren i överflödssamhället, den nya arbetarklassen, arbetarhögern (working class tory), etc.¹ Jag avser inte att i denna artikel behandla, eller ens ge en överblick över denna breda diskussion. Min målsättning är att se hur arbetararistokratitesen har vidareförts och utvecklats av tre betydande marxistiska ekonom- och socialhistoriker, Jurgen Kuczynski, Eric Hobsbawm och John Foster. I två tidigare artiklar har jag sökt framställa dels Engels och Lenins användning av arbetararistokrati- teorin som förklaring till reformismen, dels dess kodifiering för samma syfte hos den Kommunistiska Internationalen och dess teoretiker.²

Artikeln är disponerad på följande vis. För var och en av de tre analyserade författarna går jag igenom deras användning och utveckling av begreppet. Jag försöker belysa hur de förhåller sig till teorins formulering hos Engels och Lenin, och vilket förklaringsanspråk de tilldelar den. Hur menar de olika författarna att arbetararistokratin uppstår, vilka processer är den ett resultat av? Vilken är arbetararistokratins roll i förklaringen av arbetarnas icke-revolutionära handlande och ideologi? Vilka andra sociala mekanismer tar författarna upp som förklaring till graden av radikalism/reformism, och då särskilt andra sociala skiktningmekanismer?

I sammanfattningen försöker jag peka på utvecklingslinjen hos de tre författarna, från Kuczynskis repetition och förallmänligande av teorin, över Hobsbawms defensivt präglade, empiriska påvisning av skiktets faktiska existens i mitten av 1800-talet fram till Fosters återupptagande av Engels ursprungliga problem om den radikala engelska arbetarrörelsens sammanbrott vid 1800-talets mitt.

Jurgen Kuczynski

Den tyske ekonomen, statistikern och historikern Jurgen Kuczynskis utgångspunkt är, såväl politiskt som teoretiskt, marxismen-leninismen och Komintern.³ En rad upplagor, successivt utvidgade, av hans verk *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus* har givits ut i DDR.⁴ Denna serie arbeten om arbetarklassens utveckling i skilda kapitalistiska

¹ Goldthorpe, J. H., m.fl., *The Affluent Worker and the Class Structure* (Cambridge, 1969); Serge Mallet, *La Nouvelle Classe Ouvrière* (Paris, 1963); R. Hamilton, *Affluence and the French Worker in the Fourth Republic* (Princeton, 1967); E. A. Nordlinger, *The Working-class Tories* (London, 1967); R. M. McKenzie–A. Silver, *Angels in Marble* (London, 1968), Garvin McKenzie, *The Aristocracy of Labour: The Position of Skilled Craftsmen . the American Class Structure* (London, 1973). Jmf också essäsamlingarna *Working-Class Images of Society* (Martin Bulmer red.), (London 1975) och Frank Parkin (red.), *The Social Analysis of Class Structure* (London, 1974) m fl.

² ”Teorier om arbetararistokrati och reformism hos Engels och Lenin”, *Arkiv* nr 6, 1974, ss. 81-103 och ”Arbetararistokrati och reformism. Del I: den kommunistiska traditionen efter Lenin.”, *Arkiv* nr 11-12, 1977, ss. 59-73.

³ Jmf Jürgen Kuczynskis memoarer, *Memoiren. Die Erziehung des J. K. zum Kommunisten und Wissenschaftler*. (Berlin u. Weimar, (1973), särskilt kap. VI, VIII–IX.

⁴ Jag har använt den senaste och mest utförliga versionen, *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*, bd. 1-37, utgiven på Akademie-Verlag i Berlin under 1960-talet. (cit: *Die Lage*). Tidigare utgåvor

länder är utförliga empiriska, ekonomisk–statistiska studier. Begreppet arbetararistokrati har en central ställning i arbetena, såväl för hans framställning av löneskillnaderna och som materiell bakgrund för analysen av arbetarrörelsens politiskt reformistiska form. I min genomgång kommer jag att koncentrera mig på hans senare arbeten, inklusive en 1954 publicerad programmatisk artikel om arbetararistokratin.⁵

Arbetararistokratins bestämning: väsen, ursprung och förändring

Kuczynski utgår från Engels och Lenins diskussion. Hans karakteristik av skiktet som privilegierat, som en avsevärd del men dock ett mindretal av klassen, är den gängse.⁶ Avgränsningen av skiktet bygger inte bara på att det består av ”de bäst betalda arbetargrupperna” utan på det strängare kriteriet att de ”... inte nödvändigtvis och till var tid är underordnade verkningarna av lagen om absolut utarmning.”⁷ Hans sammanfattande definition är: ”arbetararistokratin, ett objektivet, materiellt–tekniskt och av den relativa årslönens storlek bestämt skikt av arbetarklassen”.⁸

Begreppet har hos JK samma förklaringsanspråk som hos Engels, Lenin och den gängse kommunistiska traditionen, nämligen att söka etablera förbindelsen mellan den objektiva givna, ekonomiska differentieringen inom arbetarklassen med en reformistisk icke-revolutionär politisk praktik och ideologi hos den. En typisk formulering hos JK är: ”Ur arbetararistokratin växer opportunisten fram som typisk ideologi för arbetararistokratins medlemmar”.⁹

Diskussionen av JK kan förslagsvis delas upp i två frågeställningar.

I. Under vilka betingelser differentieras arbetarklassen? Hur uppstår och reproduceras en arbetararistokrati? Hur ändras differentieringens orsak, form och innehåll över tiden?

II. Vilken är förbindelsen mellan arbetararistokratins – eller, mera allmänt, den skiktade arbetarklassens övre del – och reformismen/opportunisten? Dvs vilka mekanismer menar sig JK kunna fastställa som binder samman ett skikts samhälleliga läge och dess politiska och/eller ideologiska uttryck? Hur sker förmedlingen däremellan?

Skiktningens orsaker och över tiden förändrade uttrycksform

De koloniala extraprofiterna är underlaget för bestickningen av arbetararistokratin.¹⁰ Det är förutsättningen för arbetararistokratin i dess klassiska form. Vad gäller skiktningen så preciserar JK: det är extraprofiterna som *accentuerar den förefintliga* skiktningen inom arbetarklassen.¹¹ Arbetararistokratin uppstår genom *imperialismens förstärkande av en given skiktningensform*.

JK analyserar arbetskraftens skiktning som ett resultat av utvecklingen i produktionsprocessen och de krav på kvalifikationer hos arbetarna som den ställer. JK urskiljer tre stadier i

publicerades 1948-49 resp. 1956-58. En tidig version, varifrån många centrala uppgifter fortfarande hämtas, är *Die Entwicklung der Lage der Arbeiterschaft in Europa und Amerika 1870-1933* (Basel, 1934). Här finns såväl grundkonception som det avgörande empiriska materialet för analysen av arbetararistokratin.

⁵ ”Ökonomische Basis und Zusammensetzung der Arbeiteraristokratie im Wandel eines Jahrhunderts”, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*. Jg. 2, (1954), ss. 666-686.

⁶ Ibid, särskilt ss. 666 ff.

⁷ *Die Lage* 36:40.

⁸ 1954-artikeln, s. 666 resp. *Die Lage* 25:90.

⁹ *Die Lage* 36:40.

¹⁰ 1954-artikeln, särskilt del I.

¹¹ En tolkning jag gör av *Die Lage* 36:43-44.

produktionsprocessens utveckling under kapitalismen. Först den industriella revolutionen, för det andra det stadium som präglas av intensiva produktions- och utsugningsmetoder, för det tredje imperialismens stadium.¹²

I den första fasen *dekvalificeras* det manuella arbetet. I den andra sker en delvis kvalificering av det manuella arbetet, i den tredje fasen återigen en *förnyad dequalificeringsprocess*. I mellanperioden bevittnar vi således en ” ... delvis kvalificering av det manuella arbetet och skapandet av ett bredare skikt av yrkesarbetare (som ingalunda alla, ens när arbetararistokratin uppstår, tillhör denna)”.¹³

Yrkesarbetarnas löneförsprång visavi grovarbetarna har ofta identifierats med existensen av en arbetararistokrati.¹⁴ Det förklarar JK med att i kapitalismens, industrins, imperialismens och arbetararistokratins hemland, England, så ” ... sammanföll uppkomsten av kolonial- och världsmarknadsmonopolet, (med) uppkomsten av ett bredare skikt av yrkesarbetare och (därmed) arbetararistokratin”.¹⁵

Vad jag har kunnat finna så fullföljer inte Kuczynski denna sammanfogning av analysen av produktionsprocessens omstöpning med imperialismens roll, för att spåra den eventuella inre förbindelsen dem emellan.

a) Arbetararistokratin i Tyskland

Varifrån kommer för Tysklands del ” ... pengarna till den samhällseliga korruptionen av arbetararistokratin?”¹⁶ Vilka specifika moment av imperialismen är det som för Tysklands del ger bestickningsunderlaget?

Kuczynski menar, att det är krigsvinsterna från de framgångsrika krigen (1860-talet, 1870–71), inkomster från investeringar i utlandet, världsmonopol på vissa områden (eller del i sådana monopol), vilket Tyskland redan har, samt extraprofiter från utsugningen av utländska arbetare i Tyskland (italienare, ryssar, polacker). Dessa ” ... utsugs kapitalistiskt under halvkoloniala betingelser, vilket naturligt frambringar ganska stora extraprofiter”.¹⁷

JK menar att mutmöjligheterna minskar efter sekelskiftet. Monopolens extraprofiter var dessförinnan ett extra plus utöver den genomsnittliga profitkvoten, som var kapitalets normala existensvillkor. Nu ingick extraprofiterna i kapitalets existensminimum, vilket var en följd av att monopolkapitalet nu var den avgörande kapitalformen. Dvs monopolprofiterna var extraprofiter bara så länge som monopolen fungerade inom en i huvudsak konkurrenskapitalistisk omgivning.

Detta föranleder, menar JK, ” ... kapitalet att så kraftigt som möjligt begränsa bestickningskontot”.¹⁸ De minskade mutmöjligheterna, och minskningen av arbetararistokratins löneförsprång, gör arbetararistokratins läge osäkrare. Ur denna objektiva grundval – monopolprofiternas förvandling till det monopolkapitalistiska stadiets normalprofit – menar JK att man måste härleda uppkomsten av nya bestickningsformer, som är i harmoni med den ekonomiska strukturens utveckling.

¹² *Die Lage* 36:52-53.

¹³ *Die Lage* 36:52; jmf för Englands del 24:190, 25:88-90.

¹⁴ Inkl. av Kuczynski själv. Jmf. A. Fogarsis kritik av honom i *Under dem Banner des Marxismus*, 9 jg. (1935) ss. 352-53.

¹⁵ *Die Lage* 36:52.

¹⁶ *Die Lage* 3:327.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ 1954-artikeln, s. 678; *Die Lage*, 36:45.

b) Differentieringens utveckling

För perioden 1818– 1929 menar JK att man kan notera en tendentiell minskning av löne-differenserna, både mellan regioner och branscher, yrken samt kvalifikationsnivåer.¹⁹ För början av perioden noterar JK att grovarbetarlönerna är förhållandevis konstanta, medan det finns stora variationer för yrkesarbetargruppen i dessa avseenden.²⁰ Orsaken till den senare gruppens variation kan antas ligga i utbud/efterfrågemekanismen (yrkesskickligheten som relativt monopol). Ser man till de enskilda perioderna, ökar lönedifferensen mellan yrkesarbetarna och grovarbetarna i slutet av 1800-talet för att nå sin kulmen just kring sekelskiftet. Därefter minskar skillnaderna återigen.²¹

c) Det ”övre skiktets” sammansättning och förändring.

Den egentliga arbetararistokratin utgörs av en del av yrkesarbetarkåren. När produktionsprocessen omvandlas och denna kategori pressas samman och tendentiellt närmar sig den övriga arbetarklassen i fråga om arbetsförhållanden, löner, social säkerhet etc, menar JK att arbetararistokratin, förstudd som social bas för en reformistisk politik och ideologi inom arbetarklassen, omvandlas. Det sker på åtminstone två sätt.

För det första inom ramen för produktionsprocessen själv, där vissa grupper av yrkesarbetare består, samtidigt som andra kvalificeras till att bli närmast ett slags lägre tekniker. I samband med den kapitalistiska rationaliseringen, införandet av Taylor-system etc, uppstår en ny typ av ledande, samordnande funktioner inom produktionsprocessen (viss arbetsledning etc). Dessa funktioner, som innefattar övervakning, produktionsledning, reparation av maskineri etc återskapar ånyo ett överskikt inom arbetarklassen. Det är mindre i omfattning än tidigare. Dess ställning beror inte främst på hantverks/yrkesskicklighet, utan den är mera avhängig kapitalet genom att det utövar övervakande och kontrollerande funktioner. Det gäller för utvecklingen efter första världskriget och än mer efter det andra världskriget. Denna del av ”arbetararistokratin” (summan av de gamla yrkesarbetarna och de nya grupperna) avtar i omfattning. Den är inte längre arbetararistokratins väsentligaste del.²²

En ny arbetararistokrati växer fram som reformismens nya sociala bas. Den har flera rötter. För det första stammar den ur de fackliga organisationernas förtroendemannakår. För det andra utgår den från arbetarklassens försäkringsinstitutioner (arbetslöshets- och andra socialförsäkringar). För det tredje utgörs den av arbetarföreträdare i kommunala och statliga organ (såväl parlamentariska som förvaltande).²³ För Tyskland tillkommer under perioden efter andra världskriget ”arbetardirektörerna” dvs arbetarrepresentanter som deltar i storföretagens ledning.²⁴

Med såväl förstatligandet av socialförsäkringens apparater som den allmänna expansion av statens uppgifter och förvaltning under vad JK kallar det statsmonopolkapitalistiska skedet tillväxer den till staten anknutna delen av arbetarbyråkratin kraftigt.

¹⁹ *Die Lage*, 1:254 ff., 1:349.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Die Lage* 4/360-62. Jmf dock hans tes i 36:48 att under perioden 1880-1914 skedde ingen utjämning, om man ser till varje bransch för sig. Samma resultat når också Gerhard Bry i *Wages in Germany 1871-1945* (Princeton, 1960). Fram till c. 1890 ökade differensen, därefter minskade den (s. 81). Under och efter första världskriget var utjämningen kraftig (ss. 83-84). Jmf. också s. 114.

²² Jag bygger här på 1954-artikeln, och *Die Lage* 36:48-57.

²³ *Die Lage* 4:362, 4:307-8, 36:49-51, 1954:683 ff.

²⁴ *Die Lage* 7B:634-37.

Ursprungligen betalades socialförsäkringarna och deras apparat av arbetarnas avgifter. Med tiden växte de in i och betalades alltmer, via skatter, av staten. Förbindelsen mellan de statliga arbetarrepresentanterna och arbetarklassens breda massa förmedlas genom de fackliga förtroendemännen (och, får man anta, i förlängningen av de arbetarskikt varifrån arbetarbyråkratin primärt rekryteras). Arbetarbyråkratin inre struktur är på så vis rätt komplicerad. Till detta kommer dess differentiering i politiskt inflytande och levnadsnivå.

Med vilka mekanismer återskapas opportunisten?

Teorin om arbetararistokratin har hos JK rollen att förklara arbetarklassens socialdemokratisk/reformistiska ideologi och politiska praktik. Kuczynski betraktar opportunisten som ett medel för arbetararistokratin att försvara – och återskapa – de ekonomiska och politiska förhållanden som ger den dess existensutrymme. Arbetararistokratin förmåner – i form av löner, kortare arbetstid, och bättre levnadsförhållanden i övrigt – är ersättning för dess roll som garant för och stabilisator av kapitalistiska produktionsförhållanden. Detta skiktets reproduktionskamp kan ta sig olika konkreta uttryck allt efter de historiska omständigheterna. I den tidiga fasen fungerar de fackliga organisationerna som ett instrument för att pressa ut en del av de koloniala profiterna till vissa yrkesarbetare och vissa branschens arbetare.²⁵ I nästa fas kommer denna ”belöning” en annan del av arbetararistokratin tillgodo, den förstatiserade arbetarbyråkratin i dess olika uppenbarelseformer.²⁶ Ibland talar JK om att fördelningen sker så att ledarna får sina (välbetalda) poster, medan de ekonomiska smulorna går till skiktet.²⁷

Varför är arbetararistokratin och arbetarbyråkratin bestickliga? JK antar att det är uppnåendet av och återskapandet av en viss, högre än arbetargenomsnittlig levnadsnivå som förklarar deras politik och ideologi. En viss levnadsnivå, som är resultat av ett högt löneläge, är en väsentlig orsak till en icke-revolutionär ideologi, då ”... småborgerliga meningar finner en ekonomisk grundval i framväxten av en arbetararistokratisk levnadsstandard”.²⁸

På samma sätt är den grundläggande orsaken till att arbetarbyråkratin avlägsnar sig från arbetarklassen i politisk och ideologisk mening dess levnadsnivå: ”I denna privilegierade ställning gentemot arbetarklassen ligger huvudorsaken till fackföreningsledningens opportunistiska urartning. Arbetarbyråkratin avlägsnade sig allt mer (från arbetarklassen) i fråga om ställning i produktionen och sin inkomstkälla och såg slutligen sina framtidsutsikter bara inom ramen för den borgerliga samhällsordningen.”²⁹

JK lägger stor vikt vid levnadsnivån. Han betonar också ställningen i produktionsprocessen. När han försöker precisera arbetararistokratibegreppet för den moderna epoken (dvs från mellankrigstiden och framåt) understryker han just detta. Den nya arbetararistokratin innehar delar av det ledande, övervakande arbetet, de är arbetsdelningens och disciplinens upprätthållare. Ställningen i produktionsprocessen är en av anledningarna till att tjänstemännen är så öppna och mottagliga för den borgerliga ideologin.³⁰

Den avgörande förmedlingen mellan hög lön, hög levnadsnivå (dvs arbetararistokratin förstådd som övre skikt i materiell mening) och den politiska/ideologiska praktiken finner Kuczynski i de *välbeställdas förnöjsamhet*, sett som ett försvar för privilegier, som sätt att

²⁵ *Die Lage* 4:304

²⁶ A. a. 4:307.

²⁷ 1954:672.

²⁸ *Die Lage* 3:231.

²⁹ A. a. 4:308.

³⁰ A.a. 4:302.

undgå en absolut utarmning.

Min tolkning bestyrks av JK:s resonemang om grundvalen för socialdemokratins massinflytande i Västtyskland under efterkrigstiden. Den viktigaste orsaken till ”socialdemokratismens” starka ställning på det ekonomiska planet, menar han ligger i löneutvecklingen. Lönerna steg under perioden kraftigt. Det är menar Kuczynski ”... uppenbart vilka möjligheter till svindel om ’kapitalismens väsen’, precis som i den relativa stabiliseringens epok (JK syftar här på perioden 1923–29) som under sådana omständigheter står till förfogande för förrädarna i arbetarklassen”.³¹

Förborgerligande genom barnen

Arbetarklassens differentiering kommer till uttryck på det sociala planet, t.ex i grad av närhet till den borgerliga ideologin och de olika skikt som är bärare av denna. Framväxten av tjänstemannagrupperna påverkar arbetarklassens ideologiska hållning på flera vis. JK pekar särskilt på ett.

Proletariatet hade i sin framväxt djupa rötter bakåt till den urbana och rurala småborgerligheten, till bönder och hantverkare. Arbetarklassen växte fram både som en deklassering av dessa skikt och genom att dessa gruppers barn blev arbetare.

Det var vidare i kamp och brytning med dessa skikt som arbetarklassen formerades i politisk mening (jmf socialismens förhållande till liberalismen och radikalismen). I en senare fas utvecklas emellertid för arbetarklassens del sociala, familjemässiga länkar till andra, och nya sociala skikt.

Genom barnen, och särskilt döttrarna, förs tjänstemännens småborgerliga inställning in i arbetarfamiljerna. Proletariatets närhet till tjänstemännen ”... (så ofta inom ramen för familjen) kan betyda att småborgerliga inflytanden tränger in i arbetarklassen ... Möjligheten för bourgeoisien att på detta vis direkt låta den småborgerliga ideologien tränga in i arbetarfamiljen genom söner och döttrar, bröder och systrar ökar år för år från slutet av 1800-talet till våra dagar”.³²

Sammanfattning: från skikt till process

Analysen av Jurgen Kuczynskis användning av begreppet arbetararistokrati visar att dess innehåll – i social mening, i betydelsen socialt skikt den inrymmer – stadigt förändras. Det problem som skall förklaras förblir detsamma: varför är (stora) delar av arbetarklassen i de kapitalistiska länderna inte bara underordnade utan bär t.o.m. upp den socialdemokratisk–reformistiska ideologin och politiska praktiken? De skilda sociala processer som kan förklara detta skeende – kvalifikationssplittring inom arbetskraften, förstatligandet av socialförsäkringarna, liksom lönesplittring, reallöneökning, direkt, personlig bestickning,³³ isolering från andra delar av arbetarklassen³⁴ – allt detta pressas in i schemat: arbetararistokrati – opportunism. Den i och för sig sunda och förnuftiga inställningen hos Jörgen Kuczynski, och den tradition han är en del av, nämligen att söka materiella förklaringar till en given politisk och ideologisk form för arbetarklassens handling, kan hos honom inte utvecklas fullt ut p.g.a. hans tendens att pressa in nya epokers mekanismer i den givna formeln (arbetararistokrati – opportunism).

³¹ A.a. 7a:384.

³² *Die Lage* 4:302, det gäller särskilt döttrarna, jmf. 4:300.

³³ A. a. 36:40: 1954:670.

³⁴ För isoleringen från arbetarklassen i övrigt, jmf. *Die Lage* 36:41; för lönenivån 4:307.

Kuczynski har en uppenbar tendens till att reducera varje förhållande mellan en skiktning inom arbetarklassen och en socialdemokratisk– reformistisk strömning inom den till formeln arbetararistokrati– opportunist. På samma sätt söker han efter en ”arbetararistokrati” som orsak till varje socialdemokratisk ideologisk dominans inom arbetarklassen. Denna kategori blir på så vis ett slags nödvändigt korrelerat till en icke-revolutionär arbetarklass. Men kapitalismen genomlöper olika utvecklingsfaser, och produktionsprocessen förändras och med den såväl kraven på arbetarnas kvalifikationer som deras ställning i den sociala och tekniska arbetsdelningen. Förhållandet mellan kapitalet och staten, liksom förhållandet mellan staten och arbetarklassens organisationer har olika karaktär i olika länder, och i olika faser av kapitalförhållandets utveckling. Kuczynski har pekat på att arbetararistokratin uppstår under vissa bestämda betingelser (omvandling av produktionsprocessen med följd att yrkesarbetarna tilltar kombinerat med en imperialistisk utsugning som gör det möjligt att tilldela en del av arbetarklassen privilegier i form av höga löner, sänkt arbetstid etc). Kuczynski tenderar att föreviga kategorin arbetararistokrati, som själva grundorsaken till en icke-revolutionär ideologisk dominans i klassen.

Problemen uppstår när Kuczynski söker fastställa just den sociala kategorin ”arbetararistokrati” på varje ekonomisk och social utvecklingsnivå. Resultatet blir att hans förklaring av reformismen bara tar fast på de sociala processer som leder fram till konstitueringen av arbetararistokratin som socialt skikt. Analysen av reformismen förskjuts från att framställa olika sociala processer och mekanismer – som t.ex ändrad arbetsdelning, kvalifikationsnivå för arbetarna, utvecklingen av fackföreningarna, inkl. deras byråkratisering, statens ingripande via socialpolitik i klassens reproduktionsbetingelser, arbetarnas förhållande till tjänstemän och småborgerligheten – och dessas direkta och förmedlade effekter för arbetarklassens ideologi och arbetarrörelsens kampbetingelser. I stället koncentreras uppmärksamheten till dem som kan utgöra ”arbetararistokratin”, eller dess uppkomstbetingelser.

Kuczynskis tillvägagångssätt löser inte fler problem än det skapar. När han söker pressa in varje reformistisk strömning i den givna mallen (arbetararistokrati – opportunist) leder det till svårigheter av två slag. Dels kommer han att tänja arbetararistokratins sociala innehåll över alla rimliga gränser, det bestäms omvänt utifrån sin politiska funktion. Dels måste varje samhälleligt skeende som kan driva arbetarklassen och arbetarrörelsen i reformistisk riktning – och de är förvisso mångfaldiga! – ta omvägen över sin betydelse för arbetararistokratin som socialt skikt.

Såvitt jag kan förstå kommer arbetararistokratin i Kuczynskis arbeten att fungera som en tvångströja för rikedomerna av både empiriskt material och raden av teoretiska uppslag och ansatser för en historisk analys av reformismens och socialdemokratins skiftande former och effektivitet i den västerländska arbetarklassen, genom att han förevigar kategorin.

Kuczynski medger att han tidigare haft en tendens att helt enkelt identifiera arbetararistokratin med yrkesarbetarna, en position som vi ovan såg att han nyanserat. Han förmår emellertid inte att överskrida själva denna kategori, ens i sina senare analyser av socialdemokratismen i Västtyskland.³⁵ Huvuddelen av hans livsverk har ägnats empiriska, särskilt lönestatistiska analyser av arbetarklassens materiella livsvillkor och dess utveckling, inklusive lönedifferenteringen. Denna inriktning, tillsammans med att han troget hållit fast vid sin formativa periods syn på reformismens orsaker, kan vara förklaringen till att hans arbeten inte fört den marxistiska traditionen i analysen av arbetararistokratin och reformismen längre framåt.

---

³⁵ Jmf *Die Lage*, 7B.

E. J. Hobsbawm: arbetararistokratin som socialt skikt.

Den engelske socialhistorikern Eric J. Hobsbawm behandlar vid skilda tillfällen i sina arbeten "arbetararistokratin". Tyngdpunkten i hans analys ligger i en empirisk fast- ställning av arbetararistokratin, förstådd som arbetarklassens överskikt, dess omfång och inre sammansättning.

Den uppsats som mest direkt behandlar arbetararistokratin, och där EJH mest systematiskt ställer sig problemet om dess taktiska existens och struktur ingår i essäsamlingen *Labouring Men*. De ståndpunkter och teser som han utvecklar där är grundvalen för hans senare framställningar.³⁶ Hans utgångspunkt är att, polemiskt i förhållande till en antimarxistisk kritik påvisa att detta begrepp, flitigt använt i den marxistiska traditionen, inte bara är ett ideologiskt påhitt, utan att det för 1800-talets England " ... vilar på den ekonomiska och politiska verklighetens solida grund."³⁷

Hobsbawms visar sammanfattningsvis dels att det existerade en skiktning i den engelska arbetarklassen i ett övre, bättre beställt skikt och ett undre, mera utarmat, och dels att denna skiktning var en viktig orsak till såväl uppslutningen bakom det liberala partiet under 1800-talets senare tredjedel som till organiseringen i yrkesfackförbunden.³⁸

Dessa allmänna teser underbyggs med mer precis empiri som visar att för Englands del gäller följande:

- a) Det är inte rimligt att tala om en skiktning inom arbetarklassen förrän denna klass själv är klart åtskild från "det arbetande folket".
- b) Det innebär bl.a. att det är först fram mot mitten av 1800-talet som vi kan tala om arbetararistokratin som ett separat skikt.
- c) Arbetararistokratin – förstådd som gruppen av "löneprivilegierade" yrkesarbetare – utgör under perioden 1840 – 1914 ca. 15 % av hela arbetarbefolkningen.
- d) Lönedifferensen till de oskolade arbetarna – vilkas löner bestäms av existensminimum (eller: det enkla arbetets reproduktionskostnader) – är mellan 60 till 100 %.
- e) Klyftan mellan arbetararistokratin och den stora massan av arbetare vidgas under periodens första del (ca. 1840–90). Därefter är den någorlunda konstant. En del av förklaringen är uppenbarligen de oskolade arbetarnas begynnande fackliga organisering.
- f) Arbetararistokratins sammansättning förskjuts över tiden. Tyngdpunkten förläggs alltmer till *metallsektorn*.

Arbetararistokratins bestämning

Som utgångspunkt för sin egen bestämning och operationalisering av arbetararistokrati-begreppet tar Hobsbawm en allmänt spridd uppfattning som menar att arbetararistokratin präglas av att den är " ... bättre betald, bättre behandlad och allmänt ansedd som mera

³⁶ Det gäller *Industry and Empire* (London, 1969), ss. 17, 89-90, 117-18, 125-26, 154-56, 161. 282, 289-90, och *The Age of Capital* (London, 1977), ss. 257-269 särskilt 265 ff. I uppsatsen, "Lenin and the Aristocracy of Labour", *Monthly Review* vol. 21 no. 11 (april 1970), ss. 47-56 diskuteras Lenins bidrag och Hobsbawm tonar där ned arbetararistokratin som reformismförklaring. Omtryckt i *Revolutionaries* (London, 1973), ss. 121-29.

³⁷ "The Labour Aristocracy in Nineteenth – century Britain", *Labouring Men* (London, 1968), ss. 272-315 citat s. 303 (ursprungligen från 1954).

³⁸ Framställningen byggs i fortsättningen på "The Labour Aristocracy ..."

respektabel och politiskt moderat än proletariatets breda lager”.³⁹ I denna bestämning ingår både kriterier för en objektiv avgränsning av skiktet, dess sociala rang (dess plats i det sociala mönstret) och dess politiska beteende.

Hobsbawms problem är först och främst att empiriskt fastställa arbetararistokratins faktiska existens. Det kräver en operationalisering av begreppet, som kan användas för att avgränsa skiktet på grundval av historiskt och statistiskt material. Hobsbawm preciserar för sin del begreppet på följande vis:

”Det finns inget enda, enkelt kriterium på medlemskap i arbetararistokratin. Åtminstone sex olika faktorer bör man teoretiskt ta hänsyn till. För det första, nivå på och regelbundenheten i arbetarens inkomster. För det andra, hans utsikter till social trygghet. För det tredje, hans arbetsförhållanden, inklusive det sätt varpå han behandlas av förman och chefer.

För det fjärde, hans förhållande till sociala skikt över och under honom. För det femte, hans allmänna levnadsvillkor och sist, hans och hans barns utsikter till framtida avancemang. Av dessa är det första det ojämförligt viktigaste ... Vi kan därför använda det som vårt huvudkriterium”.⁴⁰

Hobsbawms analys visar att alla de här uppräknade kriterierna empiriskt samvarierade i 1800-talets England. De är emellertid uttryck för olika moment i arbetarklassens läge. En närmare analys av arbetararistokratin kan inte stanna vid att dessa olika förhållanden samvarierar. *Hur och varför* är dessa olika fenomen sammanknutna? Det är svaren på de frågorna som är intressanta.

Om syftet är att fastställa grundvalen för ett givet skikt, inklusive grundvalen för dess reproduktion som skikt, kan man vara enig med Hobsbawm om att lönen är det avgörande kriteriet. Lönenivån – som innefattar både veckolönens höjd och sysselsättningens regelbundenhet – är avgörande för den nivå på vilken en given arbetargrups reproduktion och sociala liv kan utspelas på.

Lönenivåns bestämningar.

Nästa steg i analysen blir naturligt en framställning av de förhållandena som resulterar i hög lön. *Regelbundenheten* i sysselsättning är beroende av både tekniska orsaker (produktionens årstidskänslighet) och mera strikt ekonomiska (konjunkturkänslighet – som kan variera årsvis och på annat sätt). Lönens höjd bestäms av både karakteristiska för arbetskraften (yrkesskickligheten som relativt monopol) och branschens karakteristika: profitabilitet, expansion med följande arbetskraftsunderskott, mekanisering, geografisk belägenhet etc.

En rad av dessa faktorer uppträder ofta samtidigt. De kan vara olika aspekter av samma ekonomiska förhållanden. En ny bransch gynnsamma läge yttrar sig som både stark expansion, profitabilitet, arbetskraftsbrist etc.

*Schema över faktorer som enligt Hobsbawm påverkar årslönens höjd.*⁴¹

Typ av förhållanden	Verkar för hög lön	Verkar för låg lön
<i>I. Branschförhållanden</i>		
a) Ekonomisk utveckling	Expansion	Stagnation/tillbakagång
b) Teknisk utveckling	Krav på yrkesskicklighet (traditionell eller ny).	Mekanisering som kräver mindre kvalificerad arbetskraft.

³⁹ A.a., s. 272

⁴⁰ A.a., s. 273.

⁴¹ A. a.

c) Teknisk nivå	Avancerad	Låg
d) Branschens ålder	Ung	Gammal
e) Profitabilitet	Hög	Låg
f) Marknadsform	Monopolistisk	Konkurrensutsatt

II. Arbetskraftsförhållanden

a) Utbildningstid	Lång (lärlingar etc)	Kort/ingen
b) Yrkestyp	Hantverkare/yrkesarbetare	Dekvalificering pågår/ Okvalificerad

---

III. Sociala & organisatoriska förhållanden

a) Antal kvinnor och barn i arbetskraften	Ingen/låg	Hög/stigande
b) Kontroll från arbetarnas sida över tillgång till branschen	Ja	Nej
c) Facklig organisering	Ja (hög)	Nej (låg)
d) Traditionellt löneläge	Högt	Lågt

Hobsbawms olika faktorer pekar på förhållanden som differentierar arbetarklassen i lönemässigt avseende inom ett givet land. När vi ser till "netto" – resultatet i form av årslönens höjd och gör vår avgränsning av arbetararistokratin därifrån, så accepterar en arbetararistokrati får vi lösa upp löne-"indexet" i dess olika delar och gripa os: en analysen av dessa och samspelet dem emellan.

Flera av de andra kriterier som Hobsbawm anför har samma "index"-karaktär – de ligger bara ytterligare ett steg från arbets- och produktionsprocessen. Det gäller t.ex. indelning efter bostadsförhållanden (hur hög hyra som kan betalas i olika arbetargrupper bestäms i sin tur av lönen). Det samma gäller i stor utsträckning för kriteriet om barnens framtida avancemangutsikter.

Arbetararistokratin och de småborgerliga förhållandena.

I den engelska arbetarklassens födelsestid var gränsen mellan hantverkare, mindre köpmän, småföretagare, egensysselsatta och yrkesarbetare flytande, i både ekonomisk, social och biografisk mening. Det var rätt få hinder för att övergå från att vara yrkesarbetare till att bli egensysselsatt och till och med småföretagare. Det krävdes inget stort kapital för att sätta upp en mindre butik etc. Rörligheten mellan dessa olika kategorier var uppenbart omfattande. Gränsen s.a.s. "nedåt", till grov- och tillfällighetsarbetarna ("labourers") var tydlig. De olika hantverkar- och yrkesarbetargrupperna ("artisans") var också varandra socialt närstående, vilket visar sig i giftermål mellan dem. Under den epok arbetararistokratin uppstår och då dess avstånd till de bredare arbetargrupperna ökar så minskar parallellt därmed deras avstånd till de lägre småborgerliga skikten (häri innefattas såväl småföretagare, som förmän och lägre tjänstemän, typ kontorister och bokhållare). Hobsbawm visar detta bl.a. genom att peka på data om hur barn i vissa skoltyper rekryteras från både arbetararistokratin och de småborgerliga skikten. Hobsbawms analys betonar de sociala relationernas sfär (levnadsförhållanden) och inte ställning i produktionsprocessen som avgörande för skiktets identitet. Det finns dock inslag i produktionsprocessens form som pekar på att vissa delar av arbetararistokratin i själva arbetsprocessen får en närmast småborgerlig ställning. Det gäller t.ex. för de yrkes- och

hantverksarbetare som avlönar sina egna hantlangare (och då kan öka sin egen behållning genom att betala dessa hantlangare lägre löner, alternativt genom att driva fram en högre produktion). Detta underkontrakteringssystem är avhängigt av produktionens tekniska nivå och försvinner tendentiellt med maskinernas inträngande. Vikten av dessa kontraktsformer ligger inte bara i dess ekonomiska sida (exploateringsdelen) utan också, och kanske främst, i det sociala över- och underordningsförhållande som blir frukten därav. Detta gör arbetararistokraternas förhållanden i dessa produktionsformer påtagligt lika småborgarens.

Denna *sociala närhet* är för Hobsbawm viktig för att förklara skiktets politiska attityder. Social närhet och likhet blir den mekanism som förklarar upptagandet av småborgerlighetens ideologi i arbetararistokratin själv.

Sammanfattning av Hobsbawm.

Hobsbawms ambition var att empiriskt belägga arbetararistokratin existens. Han har också påvisat hur en del av arbetarklassen under perioden 1840–90 kom att utvecklas till ett distinkt skikt, som stod närmare småborgerligheten än den egentliga arbetarklassen. En slutsats jag vill dra av Hobsbawms uppsats är att man bör lösa upp problemet om arbetararistokratin i några olika sociala processer:

- A) För det första en analys av den objektiva materiella utveckling som driver fram och möjliggör en ekonomisk skiktning av arbetarklassen (jmf min sammanfattning i schemat ovan) – analysen av Hobsbawm ger en bild av lönedifferentieringens komplexa orsaker.
- B) För det andra denna ekonomiska skiktningens konsekvenser för t.ex. levnadsförhållanden som närmar arbetararistokratin småbourgeoisien.
- C) För det tredje en analys av denna skiktningens konsekvenser på det organisatoriska och fackliga planet (det blir i sin tur en förutsättning och verkande orsak till lönedifferentieringen).
- D) Effekterna av dessa olika förhållanden på arbetararistokratin politiska och ideologiska inriktning.

Schematiskt kan det framställas så här:

(1)	(2)	(3)
Ekonomisk struktur (lönedifferentieringens orsaker)	Skiktningens konsekvenser: – levnadsförhållanden – Fackligt/organisatoriskt plan	Politiska och ideologiska effekter

Tesen om arbetararistokratin i dess klassiska utformning utsäger då att det existerar vissa specifika mekanismer som binder samman (1) och (2) och (1–2) och (3). Hobsbawm tycks mena att en avgörande orsak till de politiska och ideologiska särdragen hos arbetararistokratin utgörs av de sociala relationernas inflytande, primärt de sociala relationer som återfinns i reproduktionssfären (social närhet i form av levnadsnivå, bostad, släktmässig anknytning etc), dvs en del av (2) ovan. En samlad analys som förbinder dessa olika sociala processer, och som skulle ge en helhetsteori om arbetararistokratin, saknas hos Hobsbawm.

Imperialismen och arbetararistokratin

Hur ställer sig då Hobsbawm till Engels' och Lenins framhävande av imperialismens

avgörande roll för såväl arbetararistokratins uppkomst som förklaring till dess politik och ideologi (förmedlat av bestickningen)? Hobsbawms tes är följande:

”Först när imperialismen började isolera arbetararistokratin från företagen och småbourgeoisien med vilka de sammanvuxit och började utbilda de kraftigt expanderande tjänstemannaskikten ... attraherades de av ett arbetarparti”.⁴²

Hobsbawm vänder här upp och ned på förhållandet mellan imperialism och arbetararistokrati såsom det framställts av Engels och Lenin. Imperialismens inverkan på arbetararistokratin blev enligt Hobsbawm först och främst den att skiktet återigen närmade sig arbetarklassen, då gränsen ”uppåt” till tjänstemannakåren, som framställs som imperialismens egentliga effekter, och som också får epitetet en ny konservativ arbetararistokrati, blev skarpare.

Arbetararistokratins löneförsprång till grovarbetarna stagnerar och börjar t.o.m. avta. Det sammanfaller med framväxten av nya mellanskikt, som blir bärare av arbetsdelningens nya former (både de offentligt anställda tjänstemännen och de till produktionen knutna). Arbetararistokratins plats i det samlade klassmönstret blir klarare definierat och gränsen ”uppåt” blir tydligare. Det har en verklig grund i t.ex. de minskade sannolikheterna för skiktets barn att glida uppåt i hierarkin och in i småborgerligheten. Imperialismen bidrog således snarare med en fastfrysning och tendentiell deklassering av arbetararistokratin än ett uppsving för den.

Den politiska effekten blir ett politiskt närmande mellan arbetarklassens olika skikt, både i fackligt och politiskt avseende. Det är vidare först i och med arbetararistokratins närmande till de breda arbetarmassorna, och dessas organisering, som vi kan tala om den moderna arbetarrörelsens uppkomst, från 1890-talet och framåt.

I och med alltmer minskade löneförsprång och den förändring i dess sociala och ekonomiska läge, som detta var ett uttryck för, kommer en stor del av de revolutionära att rekryteras ur arbetararistokratin.⁴³

En viktig slutsats man kan dra av Hobsbawms analys är att differentieringen inom arbetarklassen får sin politiska effekt och innebörd av det samlade klassmönstrets utveckling, av de processer och mekanismer varigenom klasserna totalt sett reproduceras.

John Foster

John Foster, en engelsk marxistisk socialhistoriker, har sökt precisera arbetararistokrati-begreppet i en analys som försöker förstå de skilda politiska och sociala former vari den kapitalistiska och borgerliga ordningen i England har reproducerats. Hans perspektiv sträcker sig från 1700-talets slut till mellankrigstiden, och med en ambition att se den industriella kapitalismens utveckling som en helhet, med en särskild tonvikt på de mekanismer vari de lägre klasserna inordnas i en given *Herrschafts*-form.⁴⁴ Han uppmärksammar, med olika tyngdpunkt under periodens olika delar,

- produktionsordningens motsättningar och konsekvenser för arbetarklassen
- arbetarklassens sociala sammansättning och organiseringsformer

⁴² A.a. s. 275 (Det bör noteras att Hobsbawm här daterar imperialismens genombrott till c. 1880 och således ej utgår från att Englands monopolställning på vissa varumarknader definierar den.)

⁴³ *Industry and Empire*, s. 290.

⁴⁴ John Foster, *Class Struggle and the Industrial Revolution*. (London, 1974) och ”British Imperialism and the Labour Aristocracy”, i Jeffrey Skelley (red.) *The General Strike, 1926* (London, 1976), ss. 3-57.

– det existerande politiska mönstret och de härskande klassernas organisationsformer och strategier

– statsmaktens förhållande till arbetarklassens organisationer och kampformer.

Tyngdpunkten i hans huvudarbete, *Class Struggle and the Industrial Revolution* ligger i en analys av dels en radikal massrörelses utveckling i Oldham (en betydande industristad i Lancashire, nordöst om Manchester) med en kulmination kring 1840-talets mitt, dels den omstrukturering som skedde i Oldhams arbetarklass och politiska liv efter den radikala rörelsens, chartismens sönderfall i slutet av 1840-talet, och, inte minst, framväxten av en ny stabil ”liberaliserad”, härskarordning. I framväxten av denna spelar arbetararistokratin som socialt skikt och som politisk– social mekanism en strategisk roll (se nedan).

Fosters användning av arbetararistokrati-kategorin lägger tyngdpunkten vid den *sociala och politiska funktion* den fyller. I ett historiskt perspektiv framträder den som en bland flera utvecklade mekanismer för att säkra arbetarklassens inkorporering i den rådande ordningen. Den utgör en av flera möjliga politiska härskarformer för en sig förvandlande kapitalism.⁴⁵ Arbetararistokratin framträder för Foster som den sociala grundvalen för en sådan politisk form.

Han analyserar denna period, och arbetararistokratin själv, såväl utifrån dess förutsättningar, dvs den kris och den omstrukturering den var en följd av, som utifrån dess egen senare omvandling och ersättning. I en senare essä visar Foster på bourgeoisieens förändrade hållning till arbetarklassen och arbetarrörelsen. Från slutet av 1800-talet och särskilt i samband med förändringarna under och efter det första världskriget, kom tonvikten alltmer att ligga vid påverkan direkt på fackföreningarnas ledande skikt och utbyggnaden av den statliga reformpolitiken.⁴⁶

För Foster är arbetararistokratin ” ... historiska roll och utveckling ... den aktiva process varigenom arbetarklassens klassorganisationer rensas från antikapitalistiska element” och i stället präglas av ekonomism och spontanitet.⁴⁷ Sin utgångspunkt, och den direkta anknytningen till Lenin formulerar Foster på följande vis:

”Lenin använde aldrig termen rent sociologiskt, för att beskriva ett skikt inom arbetsstyrkan. Han talade om en historisk process, och en mycket speciell sådan: huru, efter att arbetarklassen hade skapat sina klassorganisationer, och efter att den antikapitalistiska logiken inom dem hade börjat bli verksam, detta ’medvetna element’ icke desto mindre utmanövrades och de borgerliga idéernas dominans upprätthölls. Det var en arbetararistokrati – en passande form för ideologisk kontroll i en ’demokratisk parlamentarisk kultur med långa anor’ – som upprätthöll borgerliga idéers ’hegemoni’ – nu inte längre självskriven – inifrån arbetarnas egen klassorganisation. Som vi såg tog det första försöket att utesluta det medvetna elementet formen av en muta ’genom marknaden’. En rättslig och politisk ram skapades inom vilken en minoritet av effektivt organiserade yrkesarbetare hade frihet att förhandla för sina egna särintressen, och endast för dessa – gentemot, och inte för, de arbetande som helhet. Senare, när fackföreningarna kom att omfatta större delar av arbetsstyrkan och när antikapitalistiska krafter åter vann insteg, försköts tyngdpunkten till att erövra ledarna (’folk som köpts av bourgeoisie’) och stärka deras organisatoriska möjligheter att besegra och isolera sina motståndare. Det var logiken bakom Lloyd Georges politik – sammanflätningen av reformismen, den fabianska statsocialismen och socialimperialismen – som nådde sin kulmen

⁴⁵ 1974:6-7

⁴⁶ Foster 1976

⁴⁷ A.a., s. 31

under det första världskriget.”⁴⁸

Foster sammanfattar sin analys av arbetararistokratins struktur och politiska roll i följande citat:

”Endast för åren kring seklets mitt förefaller det rimligt att tala om en renodlad arbetararistokrati. Vid denna tid finner man att det i viktiga industrier växer fram väl avgränsade grupper av yrkesarbetare som utövar makt gentemot övriga arbetare, som ökar sitt löneförsprång och som praktiskt taget ensam åtnjuter organisationsrättigheter. I många fall var dessa skikt direkt sprungna ur de gamla yrkesfackföreningarna, som nu fungerade helt annorlunda och som övergav varje allvarligt försök till kontroll över arbetet och som samarbetade med företagsledningen i upplärningen och disciplineringen av en ny, tillärd arbetskraft. I viss utsträckning passade denna omvandling in i en pågående teknisk utveckling. Den ökande kapitalexporten krävde snabb tillväxt (faktiskt en verklig industrialisering) av stål- och verkstadsindustrin. Men den verkligt avgörande kraften tycks ha varit de intensiva och ingående ansträngningar varigenom den industriella borgerligheten sökte avvärja en tilltagande utmaning från arbetarklassens sida under 1830- och 40-talen. Två taktiker användes. En kompromisslös rättslig och militär offensiv riktad mot krafter som uttalat var emot den rådande ordningen kombinerades med avsevärda eftergifter till effektivt organiserade yrkesarbetare: bättre löner, löften om rösträtt, och legalisering av strikt ekonomisk facklig verksamhet (det senare gott och väl en generation tidigare än i övriga Europa). Också kulturellt skedde en avgörande förändring. En hel uppsättning lokala institutioner skapades för att vinna dessa arbetare för borgerliga idéer (arbetarinstitut, vuxenundervisning, nykterhetsföreningar, söndagsskolor), medan lojalism och fördomar mot irländare förtäckt uppmuntrades bland resten av arbetarna, de tillärdade och oskolade. Men den springande punkten var arbetararistokratin – framgångsrik just därför att den hade införlivat, insett och använt den förhandlingsstyrka som fackföreningarna hade utvecklat i den gångna generationen. Vid denna tidpunkt fördelades mutan så att säga lokalt genom marknaden, som svar på fackliga krav. På så vis förvandlades en makt som tidigare använts allmänt, för alla arbetares skull, till ett snävt maktmedel som upprätthöll (och ofta ökade) löneskillnader och som alltmer kom att konkret uttryckas i en alltmer distinkt, främmande och småborgerlig kultur.”⁴⁹

Vilka är då de närmare förutsättningar varur arbetararistokratin framträder som socialt stöd för en given politisk lösning av en social och politisk kris? Hur förbinds, genom arbetararistokratins karaktär av ett särpräglad socialt skikt den ekonomiska, sociala och politiska omstrukturering, som sammantagen utgör ”liberaliseringens” innehåll, den liberalisering som var den nya sociala form vari kapitalackumulation och borgerlig makt i England efter 1800-talets mitt kom att röra sig inom? Det är den analysen hos Foster vi skall se närmare på.

Utgångspunkten: Oldhams radikala massrörelse som resultat och problem

I centrum för Fosters arbete är arbetarklassen i Oldham. Den kom att under 1820-, 30- och 40-talen växa ut till en socialt och ideologiskt sammanhållen, fackligt och politiskt radikal arbetarrörelse, som lokalt kom att överta den politiska och administrativa makten, inkl. kontrollen över den lokala polisen. Den grundläggande förutsättningen för detta var expansionen och utvecklingsformen för textilindustrin, som var den helt dominerande branschen i staden under 1800-talets första hälft.

*Radikalismens bakgrund i Oldham*⁵⁰

Det säregna och karakteristiska för Oldham under 1800-talets första hälft var inte att där fanns väl artikulerade arbetarradikala strömningar – det speciella var att dessa arbetarradikaler kom att bli det genuina uttrycket för arbetarnas breda lager i Oldham, genom en förening av radika-

⁴⁸ A.a., s. 29-31

⁴⁹ A.a., ss. 17-18.

⁵⁰ Framställningen bygger på Foster 1974.

lerna och de fackliga ledarna. Det var, menar Foster, fallet i perioden 1790– 1850. Den materiella grunden härför var uppenbarligen stadens branschstruktur, där bomullsindustrin var helt dominerande. Fosters tes är här att själva denna industrigrens utveckling kom att bekräfta arbetarradikalernas utsagor: kriserna, den snabba produktivitetens utvecklingen, vem som berikades av denna etc., trycket på reallönen. Det som var kärnan i radikalernas analys och program var kombinationen av den fabriksnära lönekampen och erövringen av den administrativa makten i Oldham samt inflytandet på riksnivå genom stadens parlamentsledamöter. Bomullsindustrin var under perioden ifråga i två typer av kris. Den första perioden präglas av obalansen i mekaniseringen: spinnandet av garnet mekaniserades, medan vävningen fortfarande utfördes för hand. Denna fas karakteriseras av en strukturell kris för vävarna, vars löner pressas nedåt, och som hade hög arbetslöshet etc. Konkurrensen från det övriga Europa, med dess billigare arbetskraft, var mördande. Den andra fasen var tiden från 1830– 1847. Nu var också vävningen mekaniserad. Den teknologiskt avancerade bomullsindustrin var långt före den övriga engelska industrin – expansionen medförde ett allt lägre värde för de producerade bomullsvärdena, medan löner och kostnader för maskiner ej förändrades. Industrins profitkvot sjönk, vilket fick till följd lönedepressning och arbetslöshet som följd av intensivering och ökad produktivitet. Den första krisen lade grunden till sammanbindningen mellan en utvecklad, halvlegal kamp för levnadsstandarden och makten över den lokala förvaltningen. I den andra perioden kompletterades detta med ett uttalat antikapitalistiskt perspektiv på orsaken till industrins misär (överproduktionen, lönedepressningen etc), som kom till uttryck i ett krav på kortare arbetstid.

Denna kampanj genomsyrade 1830- och 40-talens strider och fick tillsammans med kravet på rösträtt karaktären av ett samlat politiskt– ekonomiskt program, som förenade arbetarradikalerna och den breda fackliga rörelsen. Denna sammanhängande form av massradikalism visar att vi här har att göra med en genuint massbaserad politisk rörelse. I denna period visar sig en tendens till homogenisering av arbetarklassen (minskad segregation och skiktmissigt och etniskt överskridande giftermål) och till en ideologisk självständighet gentemot förhärskande idéer (minskad religiositet t.ex.). Till detta kan också läggas att bomullsindustrin i stor utsträckning byggde på familjen som produktionsenhet (de manliga spinnarna hade barn och hustru som hjälparbetare).

Foster framställer sammanhanget mellan dessa olika förhållanden och visar deras inbördes sammanhang, dvs

- industrins struktur och arbetsbetingelser, dess konsekvenser för arbetskraften, dess lönevillkor etc
- den sociala homogeniteten i staden, med nedtoning av de inre differenserna i arbetarklassen, och därtill den kombination av hantverksarbete och familjearbete som karakteriserade spinnarnas situation.
- den ur dessa förhållanden framsprungna och däri rotade förening av ekonomiska krav, som var den radikala politikens uttryck.

Det fanns kort sagt en överensstämmelse mellan klassens objektiva samhällsläge, dess sociala och kulturella karaktär, och en alternativ, radikal ideologi, som kom till uttryck i en advekat organisatorisk och politisk form. Fosters ambition är nu att analysera den nya enhet mellan dessa olika plan, som kom att byggas upp efter den radikala politikens sönderfall efter 1846/47. Mellan vilka nya element består den nya epokens överensstämmelse?

Den radikala politikens undergång

Textilindustrins utveckling, och den radikala chartismens ökande inflytande, avsatte sig så småningom i en parlamentarisk aktivitet, i utspel om reglering av industrins villkor (barnarbetet, arbetstiden, säkerheten i arbetet etc). I Oldham visade sig bourgeoisien anpassning till situationen på det partipolitiska planet inför valet 1846. Arbetarrörelsens två huvudkrav – rösträtten respektive arbetstidsförkortningen – togs vardera upp av ett av de två huvudpartierna. Den radikala rörelsen led sitt första nederlag – arbetarledarna kom att hamna på olika sidor som allianspartners till de bägge ledande borgerliga partierna.

Foster understryker dubbelheten i detta övertagande av program och uppsugning av ledare. Det innebar i och för sig slutet på en första fas av autonom och radikal massrörelse bland arbetarna, som band samman den fackliga med den övergripande politiska kampen. Men upptagandet och det delvisa genomförandet innebar också en betydande seger för arbetarna och eftergift från bourgeoisien, att kraven gick igenom. De gamla arbetarledarnas närvaro i de stora borgerliga partierna var inte bara en villkorlös kapitulation – den var också en påminnelse att kraven genomförts och att det inte fanns någon väg tillbaka och att dessa partier hade förbundit sig att försvara de gamla arbetarkraven. Den borgerliga maktens och kapitalets ackumulation hade en ny institutionell ram att röra sig inom, ett nytt ”jämviktsläge” att utgå ifrån.

Den nya epokens materiella och sociala motsvarigheter

Om textilarbetarna, först vävarna, sedan spinnarna, var den typiske arbetargestalten i Oldham under seklets första hälft, så framhäver Foster metallindustrin, och särskilt då den snabbt växande industrin för tillverkning av textilmaskiner och dess arbetare som karakteristiska för den nya epoken. Denna industri expanderade våldsamt, och kom i samband därmed att övergå från hantverk till maskinell framställning. De traditionella yrkes- och hantverksskickliga arbetarnas grepp över produktionens inriktning och ledning raserades. Maskinbyggarna får från mitten av seklet en radikalt ny struktur. Nya breda skikt av icke yrkesutbildade arbetare dras in i produktionen, lärs upp på stället, och blir tillärda arbetare. Kvalifikationssplittringen mellan dessa och de egentliga yrkesarbetarna förstärks av att de senare kommer att utöva en pådrivande och överordnad funktion i förhållande till de underordnade arbetarna.

I denna situation, med en tydlig gräns mellan yrkesarbetarna och de övriga, får de gamla yrkesfackföreningarna ett snävare verksamhetsområde. Deras verksamhet blir strikt facklig, inriktad på lönekampen och avskärmad från mera allmänpolitiska och övergripande strävanden. Dess klassförenhetligande roll förändras i grunden.

Det skikt som bär upp denna form för arbetsdelning och disciplinering i metallindustrin framträder också i textilindustrin, genom en förändring av de manliga spinnarnas roll till att mera bli övervakare och takthållare. Detta överskikts ställning har inte sin främsta rot i dess hantverks- eller yrkesskicklighet – det som gett de tidigare hantverkarna deras starka förhandlingsposition – utan deras maktposition är ömtåligare. I många avseenden är den en aspekt av företagsmakten, vilket tilldelar dessa skikt en ömtålig social mellanställning.

Till denna arbetararistokratins ställning i produktionsprocessen svarar en mera strikt social avgränsning, uppbyggnaden av egna sociala institutioner. Dessa uttrycker dels den sakligt nära relationen till företagsledningen, i form av en vidare teknisk utbildning med inriktning på en karriär inom företaget eller som grundval för en egen företagsbildning. Det kan också vara odlandet av de borgerliga och småborgerliga livsidealen inom ramen för självverksamhetsinstitutioner (konsumentkooperationen, försäkringskassor, nykterhetsföreningar etc). Denna

sociala avsöndring av arbetararistokratin visar sig i en större segregation, och en minskad frekvens av giftermål över etniska och religiösa gränser. Motpolen till denna inkapslingsform för det övre skiktet var den fortlevande pubinriktade masskulturen, som nu kom att orienteras i riktning mot nationella och religiösa identiteter. Foster framhäver t.ex. den allt viktigare roll som förespråkarna för de irländskt nationella intressena, som t.ex. prästerskapet, fick bland de irländska grov- och tillärda arbetarna.

Den nya politiska form som Foster menar att bourgeoisie etablerade från seklets mitt, och som han sammanfattar i termen ”liberalisering”, bygger på en ny överensstämmelse mellan ekonomiska, sociala och ideologisk–organisatoriska förhållanden, för arbetarklassen. I den närmast föregående fasen framhöll Fosters analys en rad förenhetligande tendenser, som sammantagna gav grundvalen för en sammanhållen politisk–ekonomisk ideologi och organisationsform för arbetarklassen. Nu framhäver han en rad splittrande tendenser som samverkar, och vars sociala uttryck och fäste är arbetararistokratin som avgränsat, socialt skikt med en egen utvecklingshorisont.

Produktionsstrukturellt blir gränsen skarpare mellan arbetarnas övre och undre skikt, dels genom nya former för social disciplinering, dels, och kanske framför allt, genom den begynnande underordningen under maskinerna och elimineringen av det klassiska hantverksarbetet, vilket framhäver de tillärda arbetarnas växande kvantitativa omfång. Med marxistiska begrepp så börjar man nu se de första effekterna av den reella subsumtionen under kapitalet.

Socialt märks en ökad uppsplittring inom klassen (irländare/engelsmän, överskikt/underskikt), i livsstil, bostadsform, umgänge. Den nationella och gruppmissiga identiteten förstärks och dessa ideologiska dimensioner blir mera markerade i arbetarnas dagliga liv.

Det tidigare förenande och sammanbindande politiska perspektivet var delvis genomfört. Den tidigare ledargenerationen var splittrad och uppknuten till de två stora partierna. Den fackliga politiken fick också sin definitiva inriktning på lönefrågorna, och blev en strikt kamp om fördelningen av produktionsresultatet och inte också en kamp om arbetsprocessen och arbetsvillkoren. Dessa olika splittrande tendenser förstärkte varandra och gav den nya epokens jämvikt dess karaktär.

Kritik och sammanfattning av Fosters utveckling av arbetararistokrati-tesen.

Foster har sökt visa, att uppkomsten av arbetararistokratin svarar mot en mycket bestämd krislösningsform för den engelska borgerligheten. Den blev själva den sociala grundvalen för en politisk ordnings sociala legitimitet. Arbetararistokratin som socialt skikt får bära en stor förklaringsbörda: den fackliga verksamhetens snävare perspektiv, chartismens uttunning och utdöende, produktionsprocessens omstrukturering. Man måste här vara enig med G. S. Jones kritik av Foster, då han framhåller, att dels vilar Fosters arbetararistokratites på en något bräcklig empirisk grund och dels, att vissa av hans begrepp är oprecisa och ahistoriska (en projicering bakåt av vissa leninistiska begrepp – det gäller skillnaden mellan facklig och politisk kamp t ex).⁵¹

Jones framhåller att för analysen av förändringarna i produktionsprocessen är det viktiga att ta fasta på den tendentiella kapitalunderordningen, som sker. Man kan konstatera att mycket av radikalismen i perioden hänför sig till en yrkes- och hantverksskicklig arbetargrups försvar för sin position i arbetsprocess och samhälle. Jones menar att chartismen och den dåtida

⁵¹ Gareth Stedman Jones recension av Fosters bok i *New Left Review* nr 90 (Mars–april 1975), ss. 35-69.

radikalismen såg på kapitalismen som ett övergående fenomen. Den utopiska socialismen färgade mycket av kraven, såsom t.ex. återupprättandet av yrkesarbetarnas roll.

Perioden efter 1840-talets mitt var också arbetarklassens läroprocess, när det gällde att anpassa sig till en lång kamp och existens inom en kapitalistisk produktionsordning, vilket t.ex. den fackliga kampens perspektivförskjutning till de rena lönefrågorna bl.a. var ett uttryck för.

sammanfattningsvis kan vi säga att Foster konkret har påvisat arbetararistokratin som en möjlig förklaring till det engelska samhällets politiska och ideologiska stabilisering från 1800-talets mitt, och att arbetararistokratin var en social kristallisationspunkt för en rad fundamentala processer, som verkar differentierande på arbetarklassen i både social, organisatorisk och ideologisk bemärkelse. I den meningen kan vi säga att Foster har framställt arbetararistokratin som det sociala uttrycket för två, sammanknutna processer.

– dels bourgeoisie's inkapsling av en del av arbetarklassen, i både ideologisk och organisatorisk form;

– dels den strukturella differentieringen av arbetsstyrkan inom produktionsprocessens ram.

Fosters tes kan sammanfattas i paradoxen: just som socialt skikt framträder arbetararistokratin som process. I den meningen uppvisar hans spännande lokalhistoriska empiriska arbete en uppenbar parallell till en del av senare års teoretiska diskussion.⁵²

Sammanfattning

Avsikten med denna essä har varit att framställa tre marxistiska historikers användning och utveckling av kategorin ”arbetararistokrati”. På vilket sätt har de knutit an till Engels och Lenin och på vilket sätt har de kommit att använda och precisera kategorin?

Utgångspunkten som de kan bedömas i förhållande till är den Kommunistiska internationals kodifierade leninism. Denna hävdar kort sagt att imperialismen splittrade arbetarklassen, och att dennas övre, mutade skikt är den reformistisk/socialdemokratiska politikens främsta sociala stöd.

I min artikel om Engels och Lenin och arbetararistokrati-teorin antydde jag att en sådan allmän formulering som den ovanstående var en politisk– teoretisk kortslutning. Min tes var där att en viss given teori, den som Engels arbetade med, och som försökte förklara bakgrunden till den engelska arbetarklassens lojalitet med de borgerliga partierna – dvs klassens och fackföreningarnas ännu ej socialdemokratiska karaktär – av Lenin och Komintern förallmänligas och förs fram som förklaring till varför vissa arbetarklasser och arbetarrörelser i en senare och annorlunda ekonomisk och politisk situation – tiden kring första världskriget – fortfarande är socialdemokrater och ej revolutionära kommunister. Det dilemma som Lenins användning av Engels' m.fl.s arbetararistokrati-resonemang skapar kan lösas på flera sätt, med radikalt olika konsekvenser för begreppet.

1. Man kan peka på att Lenin har utvecklat en mera komplex analys av reformismens grundvalar, som utgår från arbetarklassens och arbetarrörelsens kamp- och organisationsbetingelser, och som tar hänsyn till klassens sociala bakgrund totalt sett, och inte bara dess levnadsförhållanden. Min egen analys i *Arkiv* nr 6 [se ovan – *Red*] är ett sådant exempel.

---

⁵² Jag tänker här särskilt på E. Balibars resonemang kring proletariatet och arbetarklassen i *Fem studier i den historiske materialisme* (Köbenhavn, 1977), kap. III:2.

2. Tyngdpunkten kan läggas på den *funktion* som Lenin tilldelar kategorin: att den är ett medel för bourgeoisien att garantera den borgerliga ideologins och politikens dominans i arbetarklassen. Det citat av Foster, som jag återgav ovan, visar på en sådan användning. Vi kan här skilja mellan Kuczynskis användning av funktionsbestämningen, som leder till att han som empiriskt korrelerat till en given reformistisk/socialdemokratisk arbetarrörelse måste frammana arbetararistokratin som socialt skikt, om än med ständigt nya innehåll, och Fosters. För Foster är arbetararistokratin en av de sociala former varmed den borgerliga politiska och ideologiska dominansen inom arbetarrörelsen upprätthålls. Den formen hade sina bestämda förutsättningar i produktionens organisering och i givna politiska förhållandena, som vi såg ovan i framställningen av arbetarradikalismens öden i Oldham.

3. Hobsbawm visar på en tredje möjlighet, som lägger tyngdpunkten vid en påvisning av att ett övre skikt i arbetarklassen *faktiskt existerade* under 1800-talets senare del. En sådan empiriskt inriktad, socialhistorisk analys tar fasta på arbetargruppernas grad av homogenitet, dess förhållande till andra klasser och skikt, där arbetararistokratin blir samlingsbeteckning för de bättre kvalificerade, bättre avlönade, och starkare organiserade arbetargrupperna. Mycket av Kuczynskis lönestatistiska material kan illustrera en sådan analys.

Utvecklingslinjer

I denna och de tidigare essäerna har jag sökt framhålla en rad brister och felaktigheter i användningen av arbetararistokrati-teorin. En del moderna sociologiska och historiska analyser anknyter till citat från Engels och Lenin, men de lägger sedan tyngdpunkten på välståndsnivån som förklaring till varför arbetarklassen integreras i den rådande ordningen. Välfärden gör människor nöjda, och därför förborgerligas arbetarklassen med avtagande fattigdom. Denna anknytning till aristokratitesen är helt enkelt en variant av den gamla tesen att socialismen blir irrelevant när människor får det bättre. Fattigdomen och inte exploateringen ses som socialismens grogrund. I den marxistiska teorin är fattigdom inte alls detsamma som exploatering. Exploateringen tar sig nya former och utspelas på en högre levnadsnivå i takt med kapitalförhållandets utveckling – men den finns kvar. Kuczynski, som är den av de tre analyserade författarna som ligger närmast den tankegången, framhäver att välståndsnivån är ett relativt privilegium, som är värt att försvara och möjligt att upprätthålla för ett skikt i arbetarklassen genom politiska och organisatoriska tekniker.

Kuczynski, Hobsbawm och Foster pekar alla på en rad olika processer som skiktat arbetarklassen, liksom de anför en rad mekanismer som påverkar arbetarrörelsens ideologi och politik i icke-revolutionär riktning. För alla tre gäller att de lägger stor vikt vid de processer i produktion och arbetsdelning som på skilda vis kommer att differentiera arbetarklassen (vad avser de kvalifikationer som krävs, den ställning som olika arbetare intar i förhållande till maskiner, roll i arbetsdelningens organisation) och som kommer till uttryck i lönenivån. Själva poängen i arbetararistokrati-teorin är den vikt den fäster vid förbindelsen mellan arbetarklassens läge i den omedelbara produktionsprocessen, dess roll i den samhälleliga reproduktionsprocessen, och dess därav differentierade struktur, och dess ideologiska, organisatoriska och politiska former. Fosters analys visar, vill jag mena, att den engelska arbetararistokratin var ett unikt resultat av flera samverkande processer. Den kom att formos av

– övergången från hantverk till egentlig industri, och i samband därmed hantverksarbetarnas omvandling till yrkesarbetare inom industrin

– övergång från en bara formell underordning under kapitalet (med delar av den gamla, hantverkarpräglade arbetsprocessen intakt) till en egentlig, reell underordning under kapitalet

(underordning under maskinerna i produktionen). I övergången uppstår t.ex. ett arbetsorganisatoriskt system som underkontraktering, som flyttar in mästar/hantlangaruppdelningen i fabriken.

- ökande skillnader i löner och levnadsförhållanden.
- fackföreningarnas uppkomst och gradvisa inväxande i rollen som försvarsorganisation för arbetskraftssäljare under kapitalistiska produktionsförhållanden. Förbindelserna till den utopiska socialismens produktionsassociationer kapas.
- begynnande anpassning av det existerande politiska systemet som både tar upp arbetargruppernas krav och söker inordna dem institutionellt.
- ett statligt förmedlat tillvaratagande av vissa av arbetarklassens reproduktionsintressen (socialförsäkringar, fabriksinspektioner, arbetstidslagstiftning, reglering av barnarbete etc).

Analysen av arbetararistokratin kan fördjupas antingen genom en forskning som inriktar sig på det ursprungliga problemet, som t.ex. Foster, Gray och Crossick⁵³ gör, eller genom att man för analysen vidare av den reformistiska ideologins och politikens betingelser och då arbetar direkt utifrån de skilda processer och mekanismer (jmf ovan) som arbetararistokratin i sin tid var en unik sammansmältning av processer som fortsatt är en del av kapitalets rörelselagar.

Lästips – om byråkratin, särskilt i arbetarrörelsen

Isaac Deutscher, [Byråkratins rötter](#) (artikel)

Ernest Mandel, [Om byråkratin - En analys av arbetarrörelsens ständigt hotande fara](#) (skrift)

Ernest Mandel, [Makt och pengar](#) (bok)

Gunnar Olofsson m.fl. [Robert Michels teori om byråkratisering av arbetarorganisationer](#) (artikelsamling)

---

⁵³ Jmf t.ex. Robert Q. Grays analys av arbetararistokratin i Edinburgh, *The Labour Aristocracy in Victorian Edinburgh*, (Oxford, 1976), som utgår från Fosters teser. Geoffrey Crossick pekar i sin essä, "The Labour Aristocracy and its Values: A Study of Mid-Victorian Kentish London", *Victorian Studies*, vol. XIX, No 1, Sept. 1975, ss. 310-328 på dubbelheten i arbetararistokratin och dess värden: dels förkroppsligar den fortlevandet av vissa av arbetarklassens erövringar från 1800-talets förra hälft (den fackliga organiseringen, viss ideologisk självständighet etc), dels uttrycker den klassens inordning i det viktorianska Englands politiska system. Många av medelklassens honnörssord är centrala för arbetararistokratins normsystem, men de får ett delvis annat innehåll (självständighet i arbetssituationen, värderingen av det *produktiva* arbetet, den *kollektiva* organiseringen av framtidsplaneringen genom försäkringskassorna etc).